

MATEJ HRIBERŠEK¹

Od Komuma do Stabij: biografski oris Rimskega enciklopedista Plinija starejšega

Izveček: V prispevku je natančno predstavljena biografija rimskega pisca Plinija Starejšega od njegovega rojstva l. 23 ali 24 po Kr. v mestu Komum v Transpadanski Galiji do njegove znamenite smrti ob izbruhu Vezuva l. 79. V prispevku so zbrana najpomembnejša dejstva o njegovem življenju, šolanju in karieri, ki so vpeta v širši zgodovinski in kulturni okvir obdobja, v katerem je Plinij živel in deloval; ta so dopolnjena tudi s predstavitvami nekaterih Plinijevih sodobnikov, ki so odločilno vplivali nanj in zaznamovali njegovo življenje, z nekaterimi antičnimi pričevanji o Pliniju ter s prevodi izbranih odlomkov iz Plinijevega *Naravoslovja*. Plinijeva biografija je prvi v seriji prispevkov, ki bodo natančneje in z različnih vidikov predstavili Plinijevo življenje in opus, še zlasti pa njegovo najpomembnejše delo *Naravoslovje*, ki ga je objavil v 37 knjigah in je najobsežnejše ohranjeno prozno delo rimske antike.

Ključne besede: Plinij Starejši, Plinij Mlajši, dinastija Flavijcev, naravoslovje, *Naravoslovje*, zgodovina znanosti, 1. stoletje po Kr., rimske magistrature, prokuratura, antična Germanija, Vezuv

UDK: 929Plinius S.G.

¹ Dr. Matej Hriberšek je docent za latinski in grški jezik na Oddelku za klasično filologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. E-naslov: matej.hribersek@guest.arnes.si; matej.hribersek@ff.uni-lj.si.

From Comum to Stabiae: A Biographical Portrayal of the Roman Encyclopaedist Pliny the Elder

Abstract: The paper brings a detailed biography of the Roman writer, Pliny the Elder, from his birth in 23 or 24 AD in the town of Comum in Transpadane (Cisalpine) Gaul to his famous death at the eruption of Mount Vesuvius in 79 AD. The article gathers the most important facts about his life, education and career, embedded in the extended historical and cultural context of his period and complemented with the presentation of certain individuals who had a decisive influence on him, with some ancient testimonies, and with the translation of selected passages from Pliny's *Natural History*. Pliny's biography is the first in the series of articles which are to present in detail and from various perspectives his life and work, especially his *Natural History*: his *opus magnum*, published in 37 books, which is the most comprehensive preserved prose work of Roman antiquity.

Keywords: Pliny the Elder, Pliny the Younger, Flavian dynasty, natural science, *Natural History*, history of science, 1st century AD, Roman magistratures, procuratorship, ancient Germania, Mount Vesuvius

Uvod

Plinij Starejši se je v zgodovino antične in svetovne književnosti zapisal kot avtor najobsežnejšega ohranjenega proznega dela rimske antike, 37 knjig obsegajočega kompendija naravoslovnih znanosti z naslovom *Naturalis historia* "Naravoslovje", ki ga sodobna literatura rada pompozno označuje kot "Encyclopaedia Britannica" antičnega sveta. Plinijevo *Naravoslovje* ni bilo zgolj to; od nastanka do

konca antike ter skozi ves srednji in znaten del novega veka je bilo ena glavnih strokovnih referenc za področje naravoslovnih ved ter najcelovitejši posredovalec antičnega vedenja o naravoslovju vse do rojstva sodobnih naravoslovnih ved. Čeprav ni bilo edino Plinijevo delo, pa je vendar v vseh pogledih zasenčilo vsa njegova druga avtorska dela. Plinijevo življenje je sicer malo znano in slabo dokumentirano; a najbolj markanten dogodek njegovega življenja je bila njegova smrt, ki ga je doletela ob eni izmed najhujših naravnih katastrof antičnega sveta, izbruhu Vezuva l. 79 po Kr. Zadnja dva dneva njegovega življenja v dramatičnem in živem opisu v enem od svojih pisem slika njegov nečak Plinij Mlajši, ki je bil osebno priča izbruha in ujčeve smrt. Oba dogodka je popisal na prošnjo svojega prijatelja, rimskega zgodovinarja Tacita:²

“Gaj Plinij pozdravlja svojega Tacita!

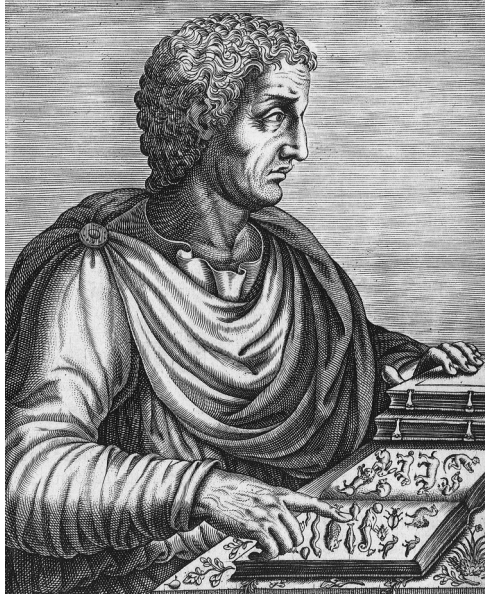
Prosiš me, naj ti opišem smrt svojega ujca, da boš lahko o tem čim verodostojneje poročal zanamcem. Hvala ti, kajti vem, da se njegovi smrti obeta neminljiva slava, če jo boš ti poveličal. Čeprav je ob opustošenju prelepih pokrajin ter ob znamenitem uničenju prebivalstva in mesta umrl tako, kakor da bo večno živel, in čeprav je sam napisal številna dela, ki se bodo ohranila, bo večnost tvojih spisov vendarle veliko prispevala k njegovi nesmrtnosti. Sploh pa menim, da so srečni tisti, ki jim je bilo od bogov dano v dar, da bodisi izvršujejo opisovanja vredna dejanja ali da pišejo o branja vrednih stvareh, pa so po moje največji srečneži tisti, ki jim je dano oboje. In med njimi bo zaradi svojih in tvojih del tudi moj ujec. Zato toliko raje sprejemem to nalogo, pravzaprav te celo prosim, da mi jo naložiš.

Bil je v Mizenu, kjer je osebno poveljeval ladjevju. Triindvajsetega avgusta ob približno enih mu je moja mati sporočila, da se po-

² Plinij Mlajši, *Pisma* 6, 16, 1–10. Prevod M. H.

javlja nenavadno velik oblak čudne oblike. Posončil se je, se nato okopal v mrzli vodi, leže nekaj prigriznil in nato študiral; zahteval je sandale in se povzpел na kraj, od koder je bilo mogoče najbolje opazovati tisti nenavadni prizor. Dvigal se je oblak – ljudje, ki so opazovali iz daljave, niso vedeli, iz katere gore se dviga; da je šlo za Vezuv, se je razvedelo šele pozneje –, ki bi bil po svoji obliki še najbolj podoben piniji. Kot na izjemno dolgem deblu se je dvignil v višavo in se nekako vejasto širil, po moje zato, ker ga je nenadni zračni tok ponesel v zrak; ko pa je veter pojenjal, je bil prepuščen sam sebi ali pa je klonil pod lastno težo in se je razprševal v šir; bil je zdaj bleščeče bel, zdaj umazan in lisast, kakor je pač dvignil prst ali pepel. Kot zelo priznanemu učenjaku se mu je pojav zdel pomemben in vreden, da si ga pobliže ogleda. Ukazal je, naj pripravijo liburnijsko ladjo; ponudil mi je možnost, če bi hotel z njim. Odgovoril sem, da bi raje študiral, in slučajno mi je prav on sam dal nekaj napisati. Ravno je odhajal iz hiše, ko je prejel pismo Taskove žene Rektine, ki je bila vsa iz sebe spričo grozeče nevarnosti – njena vila je namreč stala ob vznožju [Vezuva] in zbežati je bilo mogoče samo z ladjami; prosila ga je, naj jo reši iz te tako hude stiske. Spremenil je svoj načrt in se podviga, ki ga je sicer začel iz vedoželjnosti, lotil s plemenitim namenom. Dal je potegniti štiriveslače v vodo in se sam vkrcal z namenom, da pomaga ne le Rektini, ampak kopici ljudi, kajti ljubka obala je bila gosto poseljena. Hitel je tja, od koder so drugi bežali in krmilo je dal usmeriti naravnost proti nevarnosti; sploh ga ni bilo nič strah, tako da je vse spremembe, vse oblike tega strahotnega prizora tako, kakor jih je opazal, narekoval in jih dal zapisati.”

Tako je mineval predzadnji dan življenjske poti najbolj znanega rimskega enciklopedista in pisca *Naravoslovja*, najboljšejšega ohranjenega proznega dela rimske antike, ki se je začela dobrih petdeset let prej na severu Italije.

Plinij Starejši (vir: Mary Evans Picture Library)

Komum

Plinij, ki je v literarni zgodovini dobil vzdevek Starejši – ta vzdevek se ga je oprijel zato, da ga ločujemo od njegovega nečaka, soimejnaka in pozneje tudi posinovljenca Gaja Plinija Cecilija Sekunda Mlajšega (61–112 po Kr.) – se je rodil konec leta 23 ali v začetku leta 24 po Kr., torej v obdobju, ko je rimskemu cesarstvu vladar Tiberij, in sicer ob Larijskem jezeru (zdaj Lago di Como) v majhnem mestu Novi Komum (*Novum Comum*, zdaj Como) v Transpadanski Galiji,³

³ Transpadanska Galija oz. Onstranpadska Galija, tudi Galija onstran Pada (*Gallia Transpadana*), imenovana tudi Cisalpinska Galija (*Gallia Cisalpina*, tudi Galija tostran Alp), je v antiki tvorila 11. italsko regijo (*regio XI Transpadana*); obsegala je območje severno od Pada do Alp, do reke Placencije, Apeninov in Rubikona, ki je bil tradicionalna meja Italije; večina jo je naseljevalo galsko prebivalstvo. Italiji je bila priključena l. 222, ko je Mark Klavdij Marcel Galce porazil pri Klastidiju. O zgodovini ob-

pokrajini, ki je v antiki obsegala današnjo severno Italijo severno od reke Pad. To območje je bilo poseljeno pretežno z različnimi gal-skimi (keltskimi) plemenskimi skupnostmi, o katerih vemo razmeroma malo. Ozemlje je bilo upravno sicer zunaj Italije, vendar so se Rimljani z nekaterimi posegi, zlasti pa s postopnim naseljevanjem trudili, da bi dobilo izrazit rimski pečat; ta proces je najbolj pospešil ukrep rimskega vojskovodje in politika Gneja Pompeja Strabona,⁴ ki je prebivalcem Transpadanske Galije l. 89, ko je bil konzul, podelil latinske pravice.⁵ Kot navaja rimski biograf Svetonij, je naselbino z

močja gl. Peyre, 1979; Grassi, 1995; Williams, 2001. Gl. tudi *Naravoslovje* 3, 123–125; 3, 130; 3, 138.

⁴ Rimski državnik in vojskovodja iz obdobja pozne republike, sicer oče Gneja Pompeja Velikega. Proslavil se je tudi v zavezniški vojni (90–88 pr. Kr.), v kateri je poveljeval enotam na severu Italije. Po koncu vojne se je s svojimi veterani umaknil v Picen, v spopadu med Marijem in Sulo pa je l. 87 stopil na stran Sule, vendar je kmalu, še pred začetkom spopadov umrl za neko kužno boleznijo. Kot konzul je l. 89 nagradil tedanje napol keltsko prebivalstvo Transpadanske Galije s podelitvijo latinskega statusa. Gl. Elver, 2001, 110.

⁵ Lat. *ius Latii*, *ius Latinum*, *Latinitas*, tudi “latinsko pravo” oz. “pravice po latinskem pravu”. Pravice latinskih mest so imeli prvotno prebivalci Lacija (Latini), ki so med rimskimi zavezniki uživali poseben status, pozneje pa tudi druga zavezniška mesta v Italiji in v obdobju cesarstva tudi zunaj nje, zato so jih imenovali “latinska mesta”, tj. mesta, katerih prebivalci uživajo latinske pravice. Najpomembnejše latinske pravice so bile: pravica sklepanja poslov in posedovanja zemljišč v latinskih mestih (*commercium*), pravica sklepanja zakonskih zvez s prebivalci drugih latinskih mest (*connubium*) in pravica preselitve (*ius migrationis*), ki je prebivalcem mesta z latinskim statusom omogočala, da so se lahko stalno naselili v kateremkoli mestu z latinskimi pravicami. Prebivalci z latinskimi pravicami so bili napol rimski državljani, ki so jih ščitili rimski zakoni. V obdobju cesarstva je bila podelitev teh pravic spreten politični manever, s katerim so Rimljani provincialne naselbine in skupnosti hitreje politično integrirali v rimsko državo in jih romanizirali, saj so pomenile pomemben korak k pridobitvi rimskega državljanstva. Podeljevali so jih cesarji; lahko so jih podelili mestom, skupnostim ali celotnim pokrajinam. Gl. Galsterer, 1976; Sherwin-White, 1973; Vittinghoff, 1951.

novimi 5000 prebivalci povečal Gaj Julij Cezar,⁶ ko je l. 59, v času hudih nemirov med alpskimi plemeni,⁷ v skladu z določili t. i. Vatinijevega zakona (*lex Vatinia*), ki ga je v korist Cezarja v času prvega triumvirata pomagal izglasovati tribun Publij Vatinij,⁸ utrdil območje severne Italije. Tedaj se je spremenilo tudi ime mesta: postalo je Novi Komum.⁹ Podobo Plinijevega rojstnega kraja so očitno zaznamovali nekateri zanimivi naravni pojavi, kot navaja njegov nečak Plinij Mlajši, ki ga oriše v enem od svojih pisem.¹⁰

Oba Plinija sta s svojim rojstnim krajem ostala tesno povezana, še zlasti Plinij Mlajši, ki si je tu dal zgraditi eno od svojih vil, zaslužen pa je bil tudi za to, da je mesto dobilo knjižnico in terme.¹¹ V uvodu v svoje *Naravoslovje* Plinij Starejši med drugim bežno omeni, da naj bi bil njegov rojak pesnik Katul: ... *ut obiter emolliam Catullum conterraneum meum* "... da mimogrede omehčam verz svojega rojaka Katula";¹² in ker so nekateri raziskovalci Pliniju na-

⁶ Gl. Svetonij, *Božanski Julij* 28.3: *Nec contentus Marcellus provincias Caesari et privilegium eripere, re<t>tulit etiam, ut colonis, quos rogatione Vatinia Novum Comum deduxisset, civitas adimeretur, quod per ambitionem et ultra praescriptum data esset.*

⁷ O Cezarjevih ukrepih v severni Italiji gl. Agazzi, 2006, 9; Gelzer, 1968, 86–97.

⁸ Rimski politik, kvestor l. 63 pr. Kr., l. 59 ljudski tribun, vnet Cezarjev privrženec; zanj je podal nekaj njemu koristnih zakonskih predlogov, med drugim tudi predlog Vatinijevega zakona (*lex Vatinia*), ki je bil sprejet 1. marca 59 pr. Kr., s katerim je bila Cezarju za obdobje petih let zaupana uprava Cisalpinske Galije in Ilirika. Gl. tudi Gelzer, 1928, 113–137; Williamson, 2005, 378–379. O Vatinijevem zakonu gl. tudi Apijan, *Državljska vojna* 2, 13; Velej Paterkul 2, 44.

⁹ Za zgodovinski oris severnoitalijanskega prostora gl. Chilver, 1941, 106–112; Roncaglia, 2018, 75–88.

¹⁰ Plinij Mlajši, *Pisma* 4, 30.

¹¹ Gl. Ruffinière du Prey, 1994, *passim*.

¹² *Naravoslovje* 1, 1.

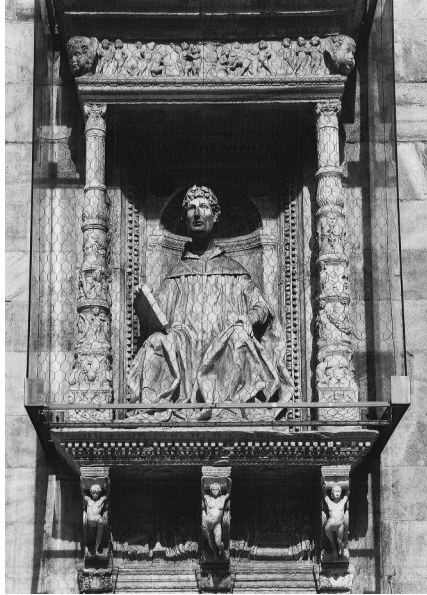
pačno pripisovali v Veroni najden napis,¹³ ki se nanaša nanj, je za njegovo rodno mesto nekaj časa veljala Verona.

O Plinijevih starših ni nobenih ohranjenih podatkov, pa tudi o sami rodovini je malo virov, ki pa nakazujejo, da je najbrž izhajal iz razmeroma bogate družine viteškega stanu (*ordo equester*), ki je imela v lokalnem okolju municipija Komum pomembno, če ne eno od vodilnih vlog. Biti pripadnik viteškega stanu v Plinijevem času je posamezniku obetalo lepo prihodnost, če je le znal izkoristiti vse priložnosti za to, kajti viteški stan je od obdobja vladavine cesarja Avgusta postajal vse močnejši, njegovi pripadniki so dobivali vse pomembnejša mesta v državni upravi in v vojski, postajali pa so tudi vse pomembnejši dejavniki na področju gospodarstva in financ rimske države.¹⁴ Arheološki ostanki razkrivajo, da je imela družina Plinijev veliko posesti in drugih nepremičnin (zlasti vil) v okolici Larijskega jezera (zdaj Lago di Como). Imena nekaterih članov Plinijeve družine so se ohranila tudi na epigrafskih napisih, najdenih na tem območju,¹⁵ med njimi je tudi Plinijeva sestra Plinija, ki je bila poročena z Lucijem Cecilijem Sekundom (*L. Caecilius Secundus*), rojakom iz mesta Komum, vendar pa je zelo zgodaj, kmalu po rojstvu sina Plinija (Mlajšega), ovdovela. Njen brat Plinij ni bil poročen – noben antični in tudi poznejši vir tega ne potrjuje in tudi ne nakazuje na to –, zato je prevzel skrb za svojo ovdovelo sestro in za svojega nečaka, ker pa je bil brez svojih neposrednih potomcev, je kot uspešen karierist poskrbel tudi za nadaljevanje svojega rodu in imena: nečaka je v oporoki posvojil, ta pa je prevzel učevo ime in postal Gaj Plinij Cecilij Sekund (*C. Plinius Caecilius Secundus*). O Plini-

¹³ CIL, 1, 3442 = Mommsen, 1872.

¹⁴ Reynolds, 1986, 1; Beagon, 1992, 6–14.

¹⁵ Npr. CIL 5, 5262; 5, 5263; 5, 5667; 1, 5272 idr.

Plinij Mlajši, kip na fasadi katedrale v Comu (vir: Wikipedia)

jevi mladosti, preživeti v rodnem mestu Komum, sicer ni nobenih podatkov in tudi sam se v svojem opusu tega obdobja nikoli ne dotakne. A njegov status svobodno rojenega rimskega državljana viteškega stanu z ustreznim družinskim in tudi premoženjskim zaledjem je Pliniju obetal solidno prihodnost in mu dajal lepe obete za potencialno uspešno kariero, prvenstveno vojaško, pa tudi upravno in politično.

Rim

Vendar pa Pliniju provincialno okolje njegovega rodnega mesta ni ponujalo dovolj možnosti za pridobitev ustrezne izobrazbe in tudi ne za doseganje višjih ciljev na področju vojaške in politične kariere, zato ga je pot vodila v Rim kot politično središče rimske države, ki pa je že od prvih cesarjev naprej postajal ne le vse večje mesto, temveč tudi mesto z vse hujšimi in bolj opaznimi socialnimi in eko-

Napis Plinija Mlajšega (vir: Museo nazionale della civiltà romana, Como)

nomskimi razlikami, v katerem se je večina finančne in ekonomske moči kopičila v rokah peščice posameznikov, številnih med njimi novopečenih bogatašev (med temi so izstopali osvobodenci, od katerih si je nekaterim uspelo nakopičiti izjemno bogastvo), na drugi strani pa je bilo večinsko revno prebivalstvo, ki je bilo prav zato izločeno iz javnega življenja in brez političnega vpliva.¹⁶ V takem okolju se je moral Plinij kot nekdo, ki ni izviral iz Rima, temveč iz municipalnega okolja severne Italije, še posebej potruditi za svoj uspeh. Kdaj je prišel v Rim, ni znano; nekaj podatkov iz njegovih del nakazuje, da je bilo to v času vladavine cesarja Kaligule (12–41, vladal v obdobju 37–41). Koliko sredstev je morala njegova družina vložiti, da mu je omogočila najboljšo izobrazbo tistega časa, ni znano; glede na očitno zelo dober socialni status to najbrž ni bilo težko. Med njegovimi učitelji izstopa Pomponij Sekund, sicer priznan rimski vojak,

¹⁶ Bianchi Bandinelli, 1970, 132 in nasl.

politik in literat (tragiški pesnik),¹⁷ ki je bil l. 44 nadomestni konzul (*consul suffectus*),¹⁸ l. 50/51 pa legat v Germaniji¹⁹ in cesar Klavdij ga je za njegove vojaške uspehe v Germaniji v bojih proti plemenu Hati²⁰ nagradil s pravico do triumfa. Pomponij je postal Plinijev prijatelj²¹ in je kot učni mentor bdel nad njegovim izobraževanjem, ki je obsegalo vsa področja, nujna za posameznika, ki se mu je obetala kariera; Plinij se je posvečal učenju književnosti, jezika, znanosti, filozofije, prava, še zlasti pa govorništva, ki je bilo, kljub temu da je postajalo vse manj javno angažirano, še vedno nujen pogoj za vsakogar, ki se je nameraval dejavno vključiti v katero koli sfero javnega življenja tedanjega Rima. Plinij o svojem učitelju Pomponiju v *Na-*

¹⁷ Kot tragiški pesnik je Pomponij Sekund užival precejšen sloves; hvali ga tudi rimski učitelj govorništva Mark Fabij Kvintilijan kot največja avtoriteta na področju rimske literarne kritike (*Šola govorništva* 10, 1, 98): "Med temi, ki sem jih sam poznal, daleč prednjači Pomponij Sekund, za katerega so nekateri iz starejše generacije menili, da je premalo tragičen, priznavali pa so mu, da ga odlikujeta izobraženost in uglajenost." (prevod M. H.) Poznamo dva naslova njegovih tragedij: *Enej* (*Aeneas*) in *Atrej* (*Atreus*). Gl. Conte, 2010, 448, 526; Ribbeck, 1892, 57–58. Za maloštevilne fragmente njegovih tragedij gl. Ribbeck, 1897, 267–269. Gl. tudi Rudich, 2005: 24, 184, 254–255, 294, 296.

¹⁸ Gl. CIL 11, 3806; 14, 2241.

¹⁹ Gl. CIL 13, 5200; 13, 5201

²⁰ Hati oz. Kati (lat. *Chatti, Catti, Catthi*) so bili močno germansko pleme, ki je sprva živelo na območju ustja reke Majne, pozneje pa v porečju rek Fulda, Lahn in Eder (današnji nemški pokrajini Hessen in Turingija). Sloveli so po svoji bojevitosti, fizični pripravljenosti, taktiki, vojaški disciplini, pa tudi strašljivi zunanosti; zato Tacit v svojem spisu *Germanija* z njimi začne opis bojevitih plemen (*Germanija* 30–34). Leta 15 po Kr. jih je porazil rimski vojskovođa Druz na pohodu proti Arminiju, l. 83 pa cesar Domicijan. Gl. tudi Tacit, *Anali*, 12, 27 in nasl. O Hatih gl. Strobel, 1986, 203–220; Strobel, 1987, 423–452; Neumann, 1981, 377–391; Becker, 1992; Rohde in Schneider, 2006.

²¹ Plinij Mlajši, *Pisma* 3, 5

ravoslovju vedno govori zelo spoštljivo,²² svojemu mentorju pa se je oddolžil tudi tako, da je napisal njegovo biografijo. Domneve, da je bil Pomponij Sekund, ki je pri študiju veliko pozornosti namenjal retoriki, morda Plinijev patron, torej, da ju je morda vezalo klientelno razmerje,²³ in mecen, ni mogoče potrditi z nobenimi ohranjenimi viri. Prav tako ni mogoče potrditi, da je morda prav Pomponij Sekund vplival na oblikovanje Pliniju tako lastnega sloga, pozneje dostikrat deležnega kritik, ki so ga zaznamovali kratkost, odsekanost, lapidarno izražanje, pregnantnost, miselni in slovnični preskoki, specifično izrazje in podobno.²⁴ Študij filozofije je vključeval sicer spoznavanje različnih filozofskih šol in smeri, vendar je bila filozofija v Rimu Plinijevega časa najbolj prežeta s filozofskimi idejami stoicizma.²⁵ Njegova najbolj znana in tudi najbolj priznana učitelja filozofije sta bila Tit Klodij Trazea Pet (*T. Clodius Thrasea Paetus*)²⁶ in Lucij Anej Seneka Mlajši (*L. Annaeus Seneca*), najpomembnejši imeni rimske filozofije v 1. stoletju po Kr.; ali je postal njun učenec po posredovanju skupnega prijatelja Pomponija, ni znano. Študij v Rimu je bil za Plinija predpriprava na nadaljnjo kariero; stike z uglednimi in vplivnimi posamezniki, ki jih

²² Npr. *Naravoslovje* 7, 80; 13, 83.

²³ Institucija patronata je bila v Rimu način povezovanja revnejših posameznikov z bogatimi in vplivnimi meščani. Patron (lat. *patronus*) je kot zaščitnik zastopal nižje rangiranega revnejšega posameznika (klienta, lat. *cliens*) na sodiščih in mu finančno pomagal, klient pa mu je v zameno za to zastopništvo in pomoč dajal politično in splošno podporo. Gl. tudi Nicols, 2014.

²⁴ Prim. Healy, 1988, 13–18; Norden, 1898, I, 134.

²⁵ O stoicizmu v Rimu gl. Reydams-Schils, 2016; Gill, 2003; Long, 2005; Sandbach, 1994, 149–178.

²⁶ Publij Kornelij Trazea Pet iz Patavija, l. 56 *consul suffectus*, je bil Neronov kritik, ki je moral zaradi odkrite kritike cesarja in razmer narediti samomor (dal si je prerezati žile). O njem gl. Strunk, 2010; Griffin, 2001; Goulet, 2016; Eck, 1997, 41 in nasl.; Rudich, 2005, *passim*.

je navezal še kot študent, je začel najbrž vzpostavljati že v teh letih, tj. v prvih letih vladanja cesarja Klavdija (vladal v obdobju 41-54). Zelo verjetno mu je pri tem pomagal tudi njegov študijski mentor Pomponij, čeprav neposrednih dokazov za to ne najdemo.

V Germaniji

Kot je bilo običajno za večino rimskih vitezov in aristokratov, je tudi Plinij svojo kariero začel v vojski, kjer je bil kot pripadnik viteškega stanu uvrščen v t. i. *militiae equestres*, posebne enote vitezov, ki so bile ustanovljene v začetnem obdobju vladavine cesarja Klavdija;²⁷ predvideni vojaški rok za rimske viteze je trajal deset let. Kot vojak je bil najprej nameščen v Zgornji Germaniji (*Germania superior*),²⁸ kjer je najprej dobil najnižji vojaški čin; kot poveljnik kohorte (*praefectus cohortis*)²⁹ je bil določen za poveljnika oddelka, ki so

²⁷ Prim. Svetonij, *Božanski Klavdija* 25: *Equestris militias ita ordinavit, ut post cohortem alam, post alam tribunatum legionis daret; stipendiaque instituit et imaginariae militiae genus, quod vocatur "supra numerum," quo absentes et titulo tenus fungerentur*. Vitezi so lahko v času svoje vojaške službe (*militia equestris*) dosegli štiri različne vojaške stopnje (vrste današnjih vojaških činov). Prve, najnižje (*militia I*), so bile *praefectus cohortis quingenariae*, *tribunus cohortis voluntariorum* in *tribunus cohortis ingenuorum civium Romanorum*; drugi stopnji (*militia II*) sta bila *tribunus legionis* in *tribunus cohortis miliariae*; tretja stopnja (*militia III*) je bila *praefectus alae quingenariae*; četrta, najvišja (*militia IV*) pa je bil *praefectus alae miliariae*. Za več podatkov o tem gl. Saddington 1996; Southern, 2006, 146-166; Keppie, 2005; Erdkamp, 2007; Fields, 2009.

²⁸ Germanija (*Germania*) je bilo v antiki skupno ime za območje vzhodno od Rena in severno od Donave, ki je na severu obsegalo tudi področje današnje Skandinavije. Cesar Domicijan je na ozemlju Germanije ok. l. 90 po Kr. ustanovil dve provinci: na jugu Zgornjo Germanijo (*Germania superior*) in na severu Spodnjo Germanijo (*Germania inferior*). Za natančnejši oris gl. Drack, 1988; Fischer, 2000; Furger, 2001; Carroll, 2001; Klee, 2013.

²⁹ Lat. *praefectus cohortis*. Gl. Keppie, 2005, 150.

ga sestavljale trakijske pomožne enote. Zaradi svojih vojaških sposobnosti je kmalu napredoval in si pridobil čin vojaškega tribuna (*tribunus*) in nato še čin prefekta vojaškega krila (*praefectus alae*).³⁰ V času, ko je bil vojaški tribun, je dejavno sodeloval vsaj v treh velikih vojaških operacijah v Germaniji:³¹

- leta 47 se je udeležil vojaškega pohoda proti germanskemu plemenu Havki³² v Spodnji Germaniji, ki ga je kot vrhovni vojaški poveljnik vodil Gnej Domicij Korbulon;³³

³⁰ Sallmann, 2000, 1135.

³¹ Za natančnejše orise gl. Syme, 1979–1991, II, 742–773; Reynolds, 1986, 1–10.

³² Havki so bili bojevito germansko pleme, ki je živelo med rekama Ems (Amizija) in Elba (Albis), vzhodno in zahodno od reke Vezera (Vizurgis, lat. *Visurgis*), ki jih je delila na male (*minores*) in velike (*maiores*) Havke. Dejstvo, da je Plinij Havke poznal na osnovi lastnih izkušenj, dokazuje tudi njegov opis v *Naravoslovju* (16, 2–6). O Korbulonu in njegovih poročilih gl. *Naravoslovje* 2, 180; 5, 83; 6, 23. Havke je občudoval tudi Tacit, ki jih v svoji *Germaniji* (35) takole idealizirano opiše: “... so najplemenitejše germansko ljudstvo, taki, da svojo veličino raje ščitijo s pravičnostjo [kot z orožjem; op. prev.]. Niso stremuški, niso objestni, živijo mirno, odmaknjeno in nikogar vojaško ne izzivajo, ne podajajo se na roparske in plenilske pohode. Najzgovornejši dokaz njihove odličnosti in moči je dejstvo, da se za ohranjanje svojega prvenstva ne zatekajo k nasilnim ukrepom; kljub temu imajo vsi orožje pri roki, in če razmere tako terjajo, v trenutku zberejo vojsko, saj imajo na voljo ogromno mož in konj; celo v miru uživajo enak vojaški sloves.” O Havkih gl. tudi Johne 2006; Todd, 2004, 202; Neumann, 1981.

³³ Rimski vojskovodja Gnej Domicij Korbulon (7–67), svak cesarja Kaligule in tast cesarja Domicijana, se je v rimsko zgodovino zapisal s svojimi vojaškimi uspehi: velja za najpomembnejšega vojskovodjo svojega časa. Vojskoval se je predvsem na dveh vojnih žariščih: v Spodnji Germaniji, kjer je pomiril upor med germanskimi plemeni Heruski in Havki, ter na Vzhodu, kjer se je uspešno spopadal s Parti. Leta 67 je na Neronov ukaz naredil samomor. O Korbulonu gl. Geiser, 2007; Mehl, 1979, 220–239; Goldsworthy, 2016, zlasti 286–312 (= 11. poglavje: *Imperial Legate: Corbulo and Armenia*). O njegovih vojaških operacijah v Germaniji gl. 289–291.

- leta 50 se je udeležil vojaškega pohoda proti germanskemu plemenu Hati³⁴ v Zgornji Germaniji,³⁵ ki mu je v letih 50–51 poveljeval Pomponij Sekund (tu je Plinij poveljeval elitnemu konjeniškemu oddelku, ki so ga sestavljali pripadniki ljudstva Batavov³⁶);
- kot osebni prijatelj Tita, sina cesarja Vespazijana in bodočega cesarja, se je udeležil tudi pohoda v Spodnjo Germanijo.³⁷ Plinijevo vojaško službo v Germaniji potrjujejo tudi ohranjeni epigrafski viri, zlasti fragmentarno ohranjeni napis, vgraviran na konjsko naprsno okrasje,³⁸ ki so ga našli v mestu Birten pri Xantenu, v antiki imenovanem *Castra Vetera*;³⁹ na okrasju, ki ga da-

³⁴ Gl. op. 20.

³⁵ Gl. op. 28.

³⁶ Batavi so bili po svojem izvoru del Hatov. Njihova domovina je bil t. i. otok Batavov (*Insula Batavorum*), zdaj pokrajina Betuwe v nizozemski provinci Gelderland med Lekom (eden od severnih Renovih rokavov) na jugu, spodnjim Renom na severu in spodnjim tokom reke Maas; zaradi spremijnjanja toka reke je težko določiti tedanje stanje. Veljali so za najboljše vojake v rimski vojski, sloveli so kot odlični plavalci in bili so elitni del cesarjeve osebne straže. Rimljanom so se uprli samo med Civilisovim uporom v letih 69 in 70 po Kr. Gl. tudi Tacit, *Anali* 1, 24; 2, 8; 13, 18; 14, 29; *Zgodovina* 4, 12; *Agrikola* 18 in 36; Svetonij, *Galba* 12; Plutarh, *Oton* 12; Kasij Dion, *Rimska zgodovina* 50, 4 itn. Njihovo glavno središče je bil Noviomag (*Noviomagus*), zdaj Nijmegen. O Batavih gl. Taylor, 2016, 67; Strobel, 1987; Willems, 1981; Willems, 1984; Elton, 1996, 44–51; Slofstra, 2002, 16–38; “Bataver.” 1976, 90–91; Roymans, 2004.

³⁷ Tit (39–81) je vladal v obdobju med letoma 79 in 81. Med letoma 61 in 63 je bil vojaški tribun v Germaniji. O njem gl. Jones, 1984; Pfeiffer, 2009, 39–52, 81–92; Zissos, 2016.

³⁸ Lat. *phalerae* (izposojenka iz gr. φάλαρα /*phálara*/), vrsta vojaškega odlikovanja za izjemne vojaške dosežke. Gre za svetli naprsni nakit (okraske) v obliki kovinskih ploščic na jermenih. Gl. tudi Maxfield, 1981, 67–100.

³⁹ O Birtenu in *Castra Vetera* gl. Müller, Schalles in Zieling, 2008; Horn, 1987; Schönberger, 1985; Böcking, 2005⁵; Blagg in Millett, 2002; Tilmann in Willems, 1995; Gechter, 1979; Hinz, 1976⁶.

Phalerae iz Laversforta (kot primer) 1 (vir: Otto Jahn, *Die Laversforter phalerae*, 1860)

tirajo v poznejša leta Plinijevega službovanja v Germaniji, je vgraviran zapis: PLINIO PRAEF.[ECTO] EQ.[UITUM] "Pliniju, prefektu konjenikov".⁴⁰ Za ugibanja, ali je bil v času službovanja v Germaniji tudi kdaj poveljnik legijskega tabora, ni potrdil, saj nobeno zgodovinsko poročilo tega ne navaja, prav tako pa tega tudi ne potrjuje noben epigrafski vir. Sam v *Naravoslovju* omeni, da se je l. 52 krajši čas mudil v Rimu, nato pa se je vrnil v Germanijo; tu je na osnovi izkušenj, ki si jih je pridobil v bojih z Germani, napisal tudi svoje prvo delo *De iaculatione equestri liber unus* (*O uporabi kopja kot konjeniškega orožja*), začel pa je tudi priprave na sicer neohranjeno zgodovinsko delo v 20 knjigah, v katerem je podrobneje orisal historiat vojaških spopadov med Rimljani in Germani, z naslovom *Vojne z Germanijo* (tudi *Dvaj-*

⁴⁰ CIL 13, 10026, 22.

Phalerae iz Lausersforta (kot primer) 2 (vir: Otto Jahn, Die Lausersforter phalerae, 1860)

set knjig o vojnah z Germanijo in *Vojne z Germani, Bellorum Germaniae libri XX*). Kdaj se je iz Germanije vrnil v Rim, ni znano, vsekakor enkrat v obdobju med letoma 52 in 59.⁴¹

Kariera

Kariero je nameraval nadaljevati kot pravnik, vendar je presodil, da razmere v času cesarja Nerona (vladal 54–68)⁴² ne ponujajo nobe-

⁴¹ Prim. tudi Maxwell-Stuart, 1996. Avtor v svoji doktorski disertaciji ponuja alternativni prikaz, kako naj bi potekala Plinijeva vojaška kariera od l. 53 vse do l. 65.

⁴² Za prikaz Neronovega obdobja gl. Grant, 1970; Barrett, 1996; Bowman, Champlin in Lintott, 1996, 198–282 in nasl.; Malitz, 1999; Griffin, 2001; Godman, 2003, 47–57; Shotter, 2005, zlasti 43–60 (*Hellenistic monarch or Roman megalomaniac?*); Christ, 2009⁶, 207–242; Krüger, 2012; Scullard, 2014; Bartsch, Freudenberg in Littlewood, 2017.

nega zagotovila za varnost, zato se je povsem umaknil iz javnega življenja in se posvetil predvsem pisanju slovničnih del.⁴³ To je bilo zanj rešilno tudi zato, ker Nerona ni maral in je bil do njegove vladavine in do njega samega ostro kritičen; tak odziv bi bil v času, dokler je bil Neron živ, za Plinija nedvomno usoden, a se je s preudarnim umikom iz javnega življenja izognil usodi prenekaterega aristokrata in viteza, ki so postali žrtve Neronove strahovlade kot njegovi kritiki, politični oponenti, udeleženci v zarotah, kot nasprotniki Neronovih vplivnih privržencev ali pa zgolj na osnovi Neronovih kapric in sumničenj. Pozneje je v *Naravoslovju* z neprikritim odporom do Nerona in njegove ekstravagance⁴⁴ zanj zapisal, da “je bil ves čas svojega principata sovražnik človeškega rodu”.⁴⁵

Po Neronovi smrti je sledilo nemirno leto štirih cesarjev. Plinij je v spopadu različnih pretendentov na oblast preišljeno podprl Vespazijana, kar je bistveno vplivalo na njegovo nadaljnjo kariero; ko je Vespazijan l. 69 prevzel oblast, se je začel Plinijev bliskoviti karierni vzpon, saj je postal cesarjev svetovalec in zaupnik.⁴⁶ Viteze, ki so se v času svoje vojaške službe zelo izkazali, so navadno čakale pomembne upravne službe: postali so prokuratorji.⁴⁷ Kot navaja

⁴³ Gl. della Casa, 1982.

⁴⁴ *Naravoslovje* 35, 51; 37, 50.

⁴⁵ *Naravoslovje* 7, 45.

⁴⁶ Plinij Mlajši, *Pisma* 3, 5, 7: *medium tempus distentum impeditumque qua officii maximis qua amicitia principum egisse*; 3, 5, 9: *Ante lucem ibat ad Vespasianum imperatorem - nam ille quoque noctibus utebatur - , inde ad delegatum sibi officium.*

⁴⁷ Cesarski prokuratorji (*procuratores*) niso spadali med uradne magistratske rimske države, temveč so bili osebni cesarski pooblaščenca in zato tudi plačani iz njegovega osebnega premoženja in glede na plačilo so bili razporejeni v tri razrede: *sexagenarii* (60.000 sestercijev letno), *centenarii* (100.000 sestercijev letno), *ducentarii* (200.000 sestercijev letno) itd. V večini provinc je bil poleg upravitelja, ki so izvirali iz vrst senatorjev, vedno

biograf Svetonij v *Plinijevem življenjepisu*, "je z največjo možno integriteto opravljal več izjemno uspešnih prokuratur".⁴⁸ Sodobni strokovnjaki za antično zgodovino in književnost so neenotni glede vprašanja, kolikokrat naj bi bil Plinij res prokurator.⁴⁹ Glede na navedbe v *Naravoslovju* se domneva, da je zagotovo opravljal štiri prokurate: v Tarakonski Hispaniji, v prokonzularni Afriki, v Narbonski Galiji in v Belgijski Galiji.

Prokuratura v Tarakonski Hispaniji (*Hispania Tarraconensis*)⁵⁰ je edina, ki jo je mogoče datumsko dokazati na osnovi navedb v *Naravoslovju*; kot prokurator, ki je skrbel za finančne tokove cesarskih prihodkov v provinci, je tu deloval v obdobju med letoma 72 in 74, ko je bil upravitelj province Licinij Larcij.⁵¹ Plinijevi natančni opisi naravnih fenomenov in geografskih lastnosti Hispanije ter njenih naravnih danosti dokazujejo, da se za podatke ni opiral na druge pisce in njihova dela, temveč je gradivo zbiral na kraju samem. Potrdilo za to dajejo nekateri njegovi opisi, npr.:

- opisi bogate in razvejane rudarske dejavnosti v Hispaniji ter obdelave različnih kovin, še zlasti zlata, npr.:

"Skoraj celotna Hispanija ima obilo rudnikov svinca, železa, bakra, srebra in zlata, Tostranska <Hispanija> tudi zrcalnega kamna in Betika minija. Tu so tudi kamnolomi marmorja. Cesar

tudi po en prokurator, ki je skrbel za izterjevanje in odvajanje davkov province. Lahko so bili tudi upravitelji manjših skupnosti. O njih gl. Pflaum, 1960–1961, 1982; Aubert, 1994, 9, 20, 43, 54, 94–95, 156, 183–186, 294; Schäfer, 1998; Faoro, 2015.

⁴⁸ Svetonij, *Plinijev življenjepis: Plinius Secundus Novecomensis, equestribus militiis industrie functus, procurationes splendidissimas atque continuas summa integritate administravit ...*

⁴⁹ Gl. Syme 1969, 208–218; Reynolds 1986, 8; Healy 1999; Murphy, 2004, 2–6.

⁵⁰ Hispanija se je delila na dva dela: na Tostransko (Tarakonsko) Hispanijo in Onostransko (Betijsko) Hispanijo.

⁵¹ Prim. tudi *Naravoslovje*, 3, 6; 19, 35; 31, 24; Plinij Mlajši, *Pisma* 3, 5, 17.

Vespazijan Avgust je celotni Hispaniji podelil latinske <državljanske> pravice, ki pa so jih vihre državljskih nemirov <večkrat> zatrle. Pirenejsko pogorje ločuje hispanske in galske province z rtoma, ki molita v dve različni morji.⁵²

“Vsa opisana pokrajina od Pirenejev je polna rudnikov zlata, srebra, železa, svinca in kositra.”⁵³

- poznavanje izrazja rudarjev, ki so delali v rudnikih po vsej Hispaniji, izvirali pa so z različnih področij in so se med seboj sporazumevali v nekakšnem prirejenem hibridnem jeziku, ki je bil mešanica antične hispanščine, grščine in latinščine. Dobro je poznal tudi rastlinstvo in živalstvo province, kar nakazujejo tudi njegovi opisi nekaterih rastlinskih vrst, njihovega gojenja in predelave za vsakdanje potrebe, na primer lanu,⁵⁴ ter nekaterih živali, na primer muflona⁵⁵ in zajca, npr.:
“217 Tudi zajcev je več vrst. V Alpah so beli in ti naj bi se po prepričanju nekaterih v zimskih mesecih hranili s snegom; gotovo pa je, da vsako leto v času topljenja snega dobijo rumenkasto rdeč kožuh in da je ta žival nasploh rejenka neznosnega mraza. V vrsto zajcev spadajo tudi živali, ki jih v Hispaniji imenujejo kunci; ti se plodijo v neverjetnem številu in na Balearskih otokih povzročajo lakoto, ker uničujejo pridelke. Iz maternice izrezani ali odstavljene mladiči, ki jim ne odstranijo

⁵² Gl. npr. *Naravoslovje* 3, 30.

⁵³ *Naravoslovje* 4, 112. Gl. tudi *Naravoslovje* 33: 54, 62, 66, 67, 76, 89, 96, 106, 114, 118.

⁵⁴ *Naravoslovje* 19, 10; 19, 26 in nasl.

⁵⁵ *Naravoslovje* 8, 199 “V Hispaniji, zlasti pa na Korziki, živi živalska vrsta, ki je zelo podobna ovcam: mufloni, katerih kožuh je bolj podoben kozji dlaki kot ovčjemu runu. Križance med mufloni in ovcami so starodavniki imenovali umbri.”

drobovja, veljajo na Balearih za izjemno poslastico; imenujejo jih lavriki. 218 Dejstvo je, da so Balearci od božanskega Avgusta zahtevali vojaško posredovanje za zaježitev njihovega širjenja. Zaradi lova na kunce so Balearci zelo hvaležni vreticam; spuščajo jih v kunčje rove v zemlji, ki imajo številne izhode – od tod tudi ime te živali –, in ko jih vretice preženejo ven, jih na površju polovijo.”⁵⁶

Navedbe v *Naravoslovju* so tudi edina dokazila o Plinijevih preostalih treh prokuraturah: v Afriki, Narbonski Galiji in Belgijski Galiji. A njegova prokuratura v njih prav zaradi pomanjkanja drugih virov in dokazil temelji zgolj na domnevah, tako da je povsem mogoče, da v njih niti ni deloval kot prokurator, temveč zgolj kot subprokurator, ali pa je skoznje samo potoval. Prav tako ni mogoče natančno določiti letnic, kdaj naj bi se mudil v omenjenih provincah, saj domneve temeljijo na Plinijevih poročilih o različnih dogodkih ali pojavih, ki jih je zbral v *Naravoslovju* in jih je popisal ali na osnovi drugih formalnih in neformalnih virov ali pa jim je bil celo sam priča.⁵⁷

V Narbonski Galiji⁵⁸ je domnevno služboval l. 70 po Kr., vendar pa ni znano in tudi ni mogoče zanesljivo potrditi, ali je bila Narbon-

⁵⁶ *Naravoslovje* 8, 217–218.

⁵⁷ Za poskus natančnejše določitve časovnega zaporedja njegovih domnevnih prokuratur gl. König-Winkler, 1979, 22–23.

⁵⁸ Narbonska Galija (*Gallia Narbonensis*) ali Narbonska provinca (današnja Provansa) se je imenoval Italiji najbližji del Galije. Provinca, ki je nastala l. 118 pr. Kr., je bila ustanovljena kot neposredna kopenska povezava med Italijo, Galijo in Hispanijo; njeno glavno mesto je bil Narbon (*colonia Narbo Martius*), zdaj Narbonne v departmaju Aude (Languedoc-Roussillon). O Narbonski Galiji gl. Chevallier, 1985; Rivet, 1988; Gros, 2008; Christol, 2010.

ska Galija zgolj njegova postaja na poti v eno od vojaških postojank v Germaniji, ali je tu res bil prokurator.⁵⁹ Gotovo pa je skozi Narbonsko Galijo vsaj potoval, saj omenja nekatere pojave in dogodke, ki jim je bil sam priča. Prvi primer je meteorit, ki je padel na zemljo na območju plemena Vokontijci:⁶⁰

“Kljub temu pa ne bo dvoma, da kamenje pogosto pada; v gimnáziju v Abidu prav zaradi tega še danes častijo kamen, ki je sicer razmeroma majhen, a po pripovedovanju naj bi isti Anak-sagora zanj napovedal, da bo padel na sredino dežele. Tak kamen častijo tudi v Kasandreji, nekoč imenovani Potidaja, ki je bila kot naselbina ustanovljena prav zaradi tega. Sam sem videl tak kamen, ki je pred kratkim padel z neba, na ozemlju Vokontijcev.”

Drugi tak primer je živahen opis sodelovanja ljudi in delfinov pri ribolovu na območju Nemavza,⁶¹ ki po svojem obsegu in slikovitosti skorajda ne pušča dvoma, da je bil temu dogodku res sam priča:⁶²

“29 V Narbonski provinci na območju Nemavza je jezero, imenovano Latera, kjer delfini lovijo ribe v sodelovanju z ljudmi. Ko je sezona, se neštete jate cipljev skozi ozko jezersko ustje poženejo v morje, pri tem pa pazijo, da je oseka. Zato tudi ni mogoče razpeti mrež, ki pa bi tolikšne teže ribjega življa nikakor ne mogle prenesti, četudi bi ribe v svoji zvitosti ne prežale na ugoden trenutek. Iz podobnega razloga se nemudoma od-

⁵⁹ Za natančnejši oris gl. Syme, 1969, 211–213.

⁶⁰ *Naravoslovje* 2, 150.

⁶¹ Lat. *Nemausus*, zdaj Nîmes v francoskem departmaju Gard, severozahodno od ustja Rone.

⁶² *Naravoslovje* 9, 29–32.

pravijo v globino, ki jo tvori bližnji vrtinec, in hitijo, da bi ušle edinemu kraju, primernemu za nastavitev mrež. 30 Ko ribiči to opazijo – zbere pa se velika množica ljudi, saj vedo, da je nastopil pravi trenutek, še bolj pa zato, ker so željni tovrstne zabave – in vse ljudstvo z obale zato, da postavi piko na i tej predstavi, glasno, kolikor le more, vpije in kliče: “*Simo!*”, delfini uslišijo željne pozive hitro, če njihov glas ponese piš akvilona, z nekaj zamude pa, če ga ponese avster, ki piha iz nasprotnne smeri; a tudi tedaj nenadoma urno prihitijo na pomoč. 31 Jadrdno se pojavi cela vrsta delfinov in se nemudoma razporedi na mestu, kjer predvidevajo, da bo prišlo do spopada. Postavijo se nasproti jezera in prestrašene ciplje potiskajo v plitvine; nato ribiči okoli njih razpnejo mreže in jih dvignejo z rogovilastimi podporniki. Kljub temu pa hitri ciplji skačejo preko mrež; a te prestrežejo delfini, ki so tisti trenutek zadovoljni s tem, da jih ubijejo, in pojedino odložijo do zmage. 32 Boj se vse bolj razvema, in ko delfini na vso moč pritiskajo, se rade volje pustijo ujeti v mreže; da pa bi s tem sovražnikov ne spodbudili k begu, komaj opazno drsijo med plovili, mrežami in plavajočimi ljudmi tako, da ne pustijo odprtega nobenega izhoda. Noben delfin ne skuša skokoma uiti, kar sicer zelo radi počnejo, če podenj ne podstavijo mreže. Tisti, ki izplava iz mreže, se nemudoma spusti v spopad pred ogrado. Ko se tako lov konča, razkosajo ciplje, ki so jih pobili. Ker pa se zavedajo, da so v delo vložili več truda, kot je vredno enodnevno plačilo, počakajo do naslednjega dne, ko jih nahranijo ne samo z ribami, ampak tudi z drobljanko.”

Omenja tudi pridobivanje bakra in njegovo predelavo.⁶³

⁶³ *Naravoslovje* 34, 3; 34, 96.

V prokonzularni Afriki⁶⁴ je bil Plinij pomočnik prefekta Tiberija Julija Aleksandra,⁶⁵ poveljnika vojske, stacionirane v Judeji, ki je l. 68 uspešno zatrl upor Judov v Aleksandriji in razglasil Vespazijana za cesarja; Plinij je najbrž sodeloval tudi v vojni proti Judom (69–70 po Kr.) in se spoprijateljil s poznejšim cesarjem Titom. Opisu severne Afrike je sicer posvetil velik del 5. knjige *Naravoslovja*, južno Afriko pa je obsežno opisal v 6. knjigi. Podobno kot številne pisce je Afrika tudi njega fascinirala kot dežela čudes,⁶⁶ natančni opisi mest, območij in naravnih pojavov (Atlas, Bizakij, Kirena, Takapa, Nil itd.)⁶⁷ pa nakazujejo, da je očitno kraje tudi prepotoval. Dva primera:

a) opis Atlasa:⁶⁸

“14 Svetonij Pavlin, ki smo ga videli kot konzula in je bil prvi med rimskimi vojskovodji, ki je prečkal tudi Atlas in šel še nekaj milj dlje, je sicer o njegovi višini poročal enako kot drugi pisci: da je ob njegovem vznožju vse polno gostih visokih gozdov z neznano vrsto dreves, da je njihova visoka rast opazna, ker so drevesa gladka in brez grč, da je listje podobno iglicam ciprese, le da nima tako izrazito močnega vonja, in da ga pre-

⁶⁴ Po uničenju Kartagine l. 146 je na nekdanjem območju te najprej nastala provinca Afrika. Po bitki pri Tapsu so Rimljani kraljevino Numidijo zaradi sodelovanja kralja Jube I. na strani Pompejevih privržencev priključili in jo spremenili v provinco. Obe provinci sta bili združeni v novo provinco, imenovano *Africa proconsularis* “prokonzularna Afrika”, ker so bili njeni upravitelji vedno bivši konzuli. O prokonzularni Afriki gl. Le Bohec, 2013²; Décret in Mhamed, 2008; Hugoniot, 2006; Manton, 1988; Raven, 1993³; Tufi, 2012: 372–406.

⁶⁵ O Tiberiju Juliju Aleksandru gl. Burr, 1955; Stein, 1950; n.n., 2006; n.n., 1996.

⁶⁶ Bianchi, 1981.

⁶⁷ Gl. *Naravoslovje* 5, 14; 5, 25; 5, 33; 5, 34; 5, 38; 5, 44; 5, 51; 5, 115; 8, 114; 17, 41; 18, 188 idr.

⁶⁸ *Naravoslovje* 5, 14–15.

kriva nežen puh, iz njega pa bi lahko, če bi ga obdelali, kakor iz svile izdelovali oblačila; da je njegov vrh tudi poleti prekrit z visokimi snežnimi zameti; 15 da je v desetih dnevnih pohodih prišel do tja in še dlje do reke, imenovane Ger, čez puščave s črnim peskom, iz katerega včasih štrlijo skale, ki so kakor ožgane; da so kraji zaradi vročine neprimerni za bivanje, čeprav jo je izkusil v zimskem času; da se prebivalci najbližjih gozdov, polnih slonov ter divjih zveri in kač vseh vrst, imenujejo Kanarijci, ker so njihova običajna hrana psi in drobovje divjih živali, ki si ga razdelijo.”

b) opis Nila:⁶⁹

“51 Kje so izviri Nila, ni ugotovljeno, védenje o tem, kako na svoji neizmerno dolgi poti potuje skozi puščave in območja hude pripeke, pa je pridobljeno na podlagi ustnega izročila civilnih raziskovalcev brez vojn, na katerih je temeljilo odkrivanje vseh drugih dežel; kot je uspelo ugotoviti kralju Jubi, izvira na gori v spodnji Mavretaniji nedaleč od Oceana, kjer se vodovje takoj zbere v jezero, ki ga imenujejo Nilida. Tam najdemo ribe alabéte, korakíne in silúre. Kot dokaz tega je Juba v Izejonu v Cezareji posvetil od tam pripeljanega krokodila, ki je še danes na ogled. Vrh tega so opazili, da tedaj, ko je v Mavretaniji preobilica snega in padavin, Nil naraste. 52 Ko se izlije iz tega jezera, se mu ne zdi vredno, da bi tekkel čez peščena in pusta območja, zato ponikne <in teče pod zemljo> na razdalji, dolgi nekaj dni poti, nato znova privre na dan v drugem, večjem jezeru na ozemlju plemena Masesili v Mavretaniji *Caesariensis* in se nekako razgleda po skupnostih ljudi, dokaz za to pa so iste živalske vrste. Nato ga znova posrka pesek in ponikne v puš-

⁶⁹ *Naravoslovje* 5, 51–54.

čavi za 20 dni potovanja do ozemlja bližnjih Etiopijcev, ko pa znova začuti <bližino> človeka, privre na dan v studencu, verjetno v tistem, ki so ga poimenovali Nigris.⁵³ Od tod naprej ločuje Afriko od Etiopije, in čeprav ni takoj bogato obljuden, je ob njem kljub temu vse polno divjih in velikih zveri, daje rast gozdovjem in teče po sredi ozemlja Etiopijcev pod imenom Astap, kar v jeziku tamkajšnjih plemen pomeni “voda, ki priteka na dan iz teme”. Ustvarja toliko otokov in nekatere tako izjemno velike, da hitro deročemu toku navkljub vendarle potrebuje nič manj kot pet dni, da preteče mimo njih. Okoli najslavnejšega med temi otoki, Meroe, se v levi strugi imenuje Astabores, to je “rokav vode, ki prihaja iz teme”, na desni pa Astosapes, kar pomeni “desni rokav”; Nil se ne imenuje prej, dokler se njegovo vodovje ponovno ne združi v složno celoto, in še potem se nekaj milj imenuje Giris, tako kot prej; Homer ga na njegovem celotnem toku imenuje Ajgipt, drugi pa Triton.⁵⁴ Nato zadene ob otoke, vsak ga dodatno razdraži in pospeši, naposled ga obdajo gore in njegov tok ni nikjer bolj deroč; njegovo hitro tekoče vodovje ga ponese do ozemlja Etiopijcev, imenovanih Katadupi,

⁷⁰ Hano je bil kartažanski raziskovalec, eden prvih pomorščakov, ki je objadral zahodno obalo Afrike do današnjega Kameruna, avtor dela z naslovom *Periplus* “Obplutje (sc. zemlje)”; njegova dela so bila prevedena tudi v grščino. Gl. Brodersen, 1998; Carpenter, 1966, 81–103.

⁷¹ Jubo (50 pr. Kr.–23 po Kr.) je Avgust l. 30 pr. Kr. postavil za kralja Numidije, pet let pozneje (l. 25) pa je postal kralj Mavretanije, ko mu je Avgust v zameno za Numidijo (ta je postala rimska provinca) dal Mavretanijo. Slovel je po svoji učenosti. Ukvarjal se je z zgodovinskimi študijami, kulturno zgodovino različnih ljudstev, zgodovino gledališča in slikarstva, z botaniko in farmakologijo. Bil je avtor številnih kompilatorskih strokovnih del z naštetih področij, v njih pa je povzemal številne najpomembnejše grške in latinske pisce (Aristotel, Polibij, Dionizij Halikarnaški, Varon, Livij ...). Poznejši pisci so ga pogosto uporabljali kot vir; razen skromnih frag-

in ko pri zadnjem kataraktu z neznanskim hrumenjem teče med čermi, ki stojijo nasproti njegovemu toku, se zdi, da ne teče, ampak strmoglavo pada. Nato teče umirjeno, moč njegovih voda je zlomljena in njegova divjost ukročena, od dolge poti je tudi nekoliko utrujen in nato se, čeprav v številnih ustjih, izlije v Egiptovsko morje. Kljub temu ob določenih dnevih močno naraste, se razlije, preplavi celotni Egipt in mu daje rodovitnost.” Na voljo je imel tudi veliko sekundarnih virov, npr. Hanona,⁷⁰ Jubo,⁷¹ Svetonija Pavlina.⁷²

mentov so njegova dela izgubljena. Ohranjeni naslovi: *O Arabiji za Gaja Cezarja* (Περὶ Ἀραβίας πρὸς Γαῖον Καίσαρα = *Volumina, quae scripsit ad C. Caesarem Aug. filium de Arabia* (NH 32, 10) ali *De expeditione Arabica* (NH 6, 141)); *O Asircih* (Περὶ Ἀσσυρίων) v 2 knjigah; *O evforbiju* (Περὶ εὐφορβίου; manjše delo o rastlini *euphorbea* (mleček)); *O kmetovanju* (*De re rustica*, tudi Μελισσουργικά); *O propadanju govora* (Περὶ διεφθορίας λέξεως oz. Περὶ φθορᾶς λέξεως), slovnično-jezikovno delo v vsaj dveh knjigah (več ni znano); *O slikarstvu* (Περὶ γραφικῆς) ali *O slikarjih* (Περὶ ζωγράφων); *Podobnosti* (Ὀμοιότητες) ali *O podobnostih* (Περὶ ὁμοιοτήτων) v vsaj 15 knjigah, kulturna zgodovina različnih ljudstev (navade, ustanove, običaji, jezik (zlasti Rimljanov in Grkov, pa tudi drugih), etimološka vprašanja); *Raziskave narave* (Φυσιολογία; Jubovo avtorstvo ni dokazljivo); *Rimska zgodovina* (Ῥωμαϊκὴ ἱστορία) ali *Rimske starožitnosti* (Ῥωμαϊκὴ ἀρχαιολογία); *Spis o Libiji* (Περὶ Λιβύης συγγράματα ali samo Περὶ Λιβύης) o Afriki (o obali in notranjosti); *Spis o ugrizih strupenih živali* (Θηριακός); *Zgodovina gledališča* (Θεατρικὴ ἱστορία) ali *O gledališču* (Περὶ τῆς θεατρικῆς, Θεατρικά). Gl. tudi Roller, 2003; Daoud, 2014; Fündling in Jürgen, 2019.

⁷² Gaj Svetonij Pavlin se je kot vojak in vojskovodja izkazal v bojih v Mavretaniji, kjer je l. 42 kot propretor zatrl upor; takrat je z vojsko prišel tudi do Atlasa, verjetno pa mu je uspelo prodreti celo v podsaharsko Afriko. Svojo odpravo do Atlasa l. 41 pr. Kr. je popisal v sicer neohranjenem delu, za katerega v virih včasih najdemo naslov *Zapiski* (*Commentarii*). Leta 59 po Kr. je prišel v Britanijo kot cesarski namestnik; tu je ostal do l. 61. Plinij je nedvomno bral njegova vojaška poročila (*Naravoslovje* 5, 14). O njem gl. tudi Birley, 2005, 43–50, 73–79; Syme, 1958, 20, 159–163, 168, 171, 175, 297, 317, 387, 395, 458.

V Belgijski Galiji⁷³ se je Plinij mudil domnevno l. 75. V primerjavi s prejšnjima dvema provincama je omemb Belgijske Galije malo, na primer:⁷⁴

“105 Celotna Galija, ki jo z enim <skupnim> poimenovanjem imenujejo Lasata, se deli na tri rodovne skupine ljudstev, ki jih ločujejo zlasti reke. Od Skaldisa do Sekvane sega Belgijska Galija, od Sekvane do Garune Keltška Galija ali tudi Lugdunska Galija, od tod do izteka Pirenejskega pogorja pa Akvitanska Galija, prej imenovana Aremorika. Agripa je izračunal, da celotna obala meri 1750 milj, dolžina Galij med Renom in Pireneji ter Oceanom in gorovjema Cebena in Jure, pri katerih je izključil Narbonsko Galijo, 820 milj in širina 468 milj. 106 Zunanje pokrajine od Skaldisa naprej poseljujejo Teksuandri, ki imajo več imen, nato Menapijci, Morini, ki so na obali povezani z Marsaki v okrožju, imenovanem Gezoriakum, Britani, Ambijani, Belovaki in Basi. V notranjosti živijo Katoslugi, Atrebati, svobodni Nervijci, Veromandujci, Svevconi, svobodni Svesioni, svobodni Silvanekti, Tungri, Sunuki,

⁷³ Območje Onstranske ali Transalpinske Galije, galskih dežel onstran Alp med Renom, Oceanom, Pireneji, Sredozemskim morjem in Alpami, ki so ga poseljevali Galci (Kelti), je bilo razdeljeno na štiri dele: a) Narbonska Galija (*Gallia Narbonensis*) ali Narbonska provinca (*provincia Narbonensis*), zdaj Provansa; b) Akvitanska Galija (*Gallia Aquitania*) ali Akvitanija (*Aquitania*), območje med Pireneji in Loaro (gl. *NH* 4, 108 in nasl.); c) Keltška Galija (*Gallia Celtica*) ali Lugdunska Galija (*Gallia Lugdunensis*), območje med Loaro, Seno in Marno (gl. *NH* 4, 107); č) Belgijska Galija (*Gallia Belgica*) ali Belgika (*Belgica*), območje ob spodnjem Renu, ki je bila kot provinca ustanovljena l. 27 pr. Kr., obsegala pa je omenjeno ozemlje med rekama Skaldis (Šelda) in Sekvana (Sena). (gl. *NH* 4, 105–106). Gl. tudi Camille, 1920–1926; Hatt, 1959; Ferdière, 1988; Ferdière, 2005; Maier, 2012.

⁷⁴ Npr. *Naravoslovje* 4, 105 (oris pokrajine); 36, 159 (pridobivanje selenita); 36, 164 in nasl. (opis brusov) idr. Opisov civilne ali vojaške uprave province ni.

Frizijavoni, Betazi, svobodni Levki, prej svobodni Treveri in zavezniki Lingoni, zavezniki Remi, Mediomatriki, Sekvani, Ravriki, Helvetijci, *colonia Equestris* in *colonia Raurica*. Od germanskih plemen, ki v isti provinci živijo ob Renu, Nemeti, Triboki, Vangioni, na ozemlju Ubijcev *colonia Agrippinensis*, Guberni, Batavi in tisti, ki smo jih omenili na Renovem otoku.”

Leta 1838 je precej zanimanja zbudila najdba napisa v mestu Arados v antični Feniciji, ohranjenega v precej okrnjeni obliki,⁷⁵ ki (domnevno) dokazuje, da naj bi bil Plinij tudi subprokurator v provinci Siriji, kjer je bil podrejen rimskemu učenjaku, starinoslovcu in Vespazijanovemu zaupniku Gaju Liciniju Mucijanu,⁷⁶ ki je bil pogosto Plinijev vir pri pisanju *Naravoslovja*.⁷⁷ Omenjeni napis je tudi edini vir, ki nakazuje Plinijevo službovanje na Bližnjem vzhodu; drugih pisnih ali materialnih podatkov ni, pa tudi sam o tem ne navaja nobenega podatka.

⁷⁵ CIG 3, 4536 = IGRRP 3, 1115 = OGIS 2, 586.

⁷⁶ Gaj Licinij Kras Mucijan je bil rimski politik, učenjak in starinoslovec iz 1. stol. pr. Kr., trikrat konzul. Med drugim je bil upravitelj Likije in Pamfilije in pod Neronom upravitelj Sirije. Pozneje se je spoprijateljil z Vespazijanom, mu pomagal priti na oblast in postal njegov spremljevalec, pomočnik in svetovalec. Po umiku iz javnega življenja se je posvetil starinoslovju. Napisal je neohranjeno popotno paradoksoografsko delo o vsakovrstnih nenavadnostih (geografska *mirabilia* in *admiranda*), zlasti o vzhodu, v katerem je zbral veliko veliko naravoslovnih in geografskih podatkov. Bil je tudi dober govornik. Med njegovimi deli se omenjajo še zbirka govorov iz republikanskega obdobja, zbirka *Dokumenti (Acta; 11 knjig)* in *Pisma (Epistulae; 3 knjige)*. Gl. tudi Sallmann, 1971: 45-47; Syme, 1984, 998-1013 (*The March of Mucianus*); Baldwin, 1995; Eck in Tomasz, 1999; Levick, 2003, *passim*; Ash, 2007, 1-17; Kleijn-Eijkelestam, 2013; Southern, 2013, 15, 18-21, 29, 67, 93; Caldwell, 2015.

⁷⁷ Gl. *Naravoslovje* 2, 231; 3, 59; 4, 66; 4, 77; 5, 50; 5, 83; 5, 128; 5, 132; 7, 36; 7, 159; 8, 6; 8, 201; 8, 215; 9, 33; 9, 68; 9, 80; 9, 94; 9, 182 itd.

Smrt

Po več uspešnih prokuraturah in subprokuraturah naj bi Plinij domnevno postal *praefectus vigilum*, poveljnik redarjev oz. nočnih (požarnih) straž.⁷⁸ Zanesljiv pa je podatek, da je l. 76 postal poveljnik cesarskega ladjevja (*praefectus classis*) v zahodnem Sredozemlju, ki je imelo svoj štab v Mizenu v Neapeljskem zalivu. To ladjevje ni bilo del bojnih enot rimskega ladjevja in ni sodelovalo v vojaških operacijah po Sredozemlju, temveč je skrbelo za prevoz in dobavo osnovnih surovin in življenjskih potrebščin v Rim ter nadzorovalo promet ob obali južne Italije. Kot poveljnik tega ladjevja je Plinij skrbel za izgradnjo in popravila ladij, za oskrbo s hrano in potrebščinami ter za kopico s tem povezane administracije. To službo je opravljal vse do 24. avgusta 79, ko je izbruhnil Vezuv. Delno zaradi svoje raziskovalne vneme, deloma pa zato, ker so ga znanci klicali na pomoč, je Plinij z ladjevjem hitel v Neapeljski zaliv na pomoč svoji sestri, nečaku Pliniju ter Pomponijanu, sinu svojega prijatelja Pomponija Sekunda. Krutih razmer Plinij ni preživel; umrl je med reševalno akcijo pri mestu Stabije.⁷⁹ O njegovem zadnjem dnevu poroča njegov nečak Plinij Mlajši takole:⁸⁰

“Že je na ladje padal pepel in bolj kot so se bližali, bolj vroč in gostejši je bil; že so padali plovci ter od ognja počrneli, ožgani in zdobljeni kamni; nenadoma se je pokazala plitvina in obrežje ni

⁷⁸ Za natančnejše podatke o nočnih (požarnih) redarjih (*vigiles*) gl. Rainbird, 1986, 147-169; Robinson, 1992, 105-110; Reynolds, 1996; Sablayrolles, 1996; Kołodko, 2012.

⁷⁹ Pristaniško mesto v Neapeljskem zalivu, 5 km jugozahodno od Pompejev, ki ga je l. 89 pr. Kr. uničil Sula, zdaj blizu mesta Castellammare di Stabia (Fontana Grande) v provinci Napoli (Kampanija). Pozneje je postalo priljubljeno letoviško mesto, l. 79 pa ga je uničil izbruh Vezuva. Gl. De Vos in De Vos, 1982; Parslow, 1998; D’Arms, 2003.

⁸⁰ Plinij Mlajši, *Pisma* 6, 16, 11-22. Prevod M. H.

bilo več dostopno, ker se je gora rušila. Za trenutek je okleval, ali naj se obrne nazaj, takoj nato pa je krmarju, ki ga je svaril, naj tako stori, dejal: "Pogumnim pomaga sreča: pelji k Pomponijanu!" Ta je bil v Stabijah in ločeval ga je vmes nahajajoči se zaliv – morje se namreč zajeda v obrežje, ki ga obdaja v rahlem loku –; čeprav se nevarnost še ni bližala, je vendar bila že vidna in ko bi se stopnjevala, bi postala neposredna. Pomponijan je dal znositi prtljago na ladje, saj je bil odločen, da pobegne, če se bo nasprotni veter polegel; s tem vetrom pa se je pripeljal moj ujec, saj je bil zanj najugodnejši, objel trepetajočega Pomponijana, ga tolažil, spodbujal in zato, da bi s svojo brezskrbnostjo ublažil njegov strah, je ukazal, naj ga odnesejo v kopalnico; po kopeli je poležal pri mizi in poobedoval dobre volje ali, kar je prav tako čudovito, vsaj navidezno dobre volje. Medtem so iz gore Vezuv na več krajih žareli zelo široki ognjeni zublji in visoki ognjeni stebri, njihov bleščeči sijaj pa je temna noč še dodatno krepila. Da bi pomiril hud strah, je ujec govoril, da so kmetje v zmešnjavi pustili goreti ognje in da njihove pristave gorijo, ker tam ni nikogar. Nato se je prepustil počitku in spal resnično sanje pravičnega. Če je šel kdo mimo vrat, je slišal njegovo zaradi korpulentnosti precej težko in smrčeče dihanje. Toda tla na dvorišču, s katerega se je šlo v njegovo sobo, so se zato, ker jih je prekrila mešanica pepela in plovec, tako zelo dvignila, da bi ne mogel več priti ven, če bi se le še nekoliko dlje pomudil v spalnici. Zato so ga zbudili; šel je iz sobe ter se vrnil k Pomponijanu in drugim, ki so noč prebedeli. Skupno so se posvetovali, ali naj ostanejo v poslopjih ali naj hodijo naokrog na prostem. Zaradi pogostih močnih potresnih sunkov so se namreč hiše majale in videti je bilo, kakor da se dvigajo s svojih temeljev, da jih nosi in da se gugajo zdaj sem zdaj tja. Po drugi strani nas je bilo pod milim nebom strah, ker so padali plovci, čeprav so bili lahki in izžgani; ko pa so primerjali obe ne-

varnosti, so se odločili za slednjo možnost. Pri njem je en utemeljeni razlog premagal drugega, pri drugih pa en strah drugega. Na glave so si poveznili vzglavnike in si jih privezali s krpami; s tem so se zaščitili pred padajočim kamenjem. Drugod se je že daniilo, tam pa je bila noč, temna in gosta, kot še nikoli; kljub temu pa so temo blažile številne bakle in različne svetilke. Sklenili smo oditi na obalo in se od blizu prepričati, ali morje že dopušča plovbo; a to je bilo še vedno divje in nedostopno. Tam se je ujec zleknil na razgrnjeno rjuho, večkrat poprosil za hladno vodo in jo popil. Nato so plameni in pa smrad po žveplu, ki jih je najavljajal, druge pognali v beg, njega pa so zdramili iz spanja. Oprt na dva sužnja je vstal in se takoj zgrudil, kot domnevam zato, ker mu je vedno gostejši dim otežil dihanje in mu zaprl sapnik, ki je bil po naravi šibek, zožen in pogosto podvržen napadom naduhe. Ko se je znova zdanilo – to je bilo tretji dan po tistem, ki ga je doživel zadnjega – smo našli telo nedotaknjeno, nepoškodovano, pokrito in v istih oblačilih, ki jih je nazadnje nosil; na videz je bil bolj podoben spečemu kot mrliču.”

Iz sicer zelo dramatičnega opisa ni jasno, ali je Plinij umrl zaradi zadušitve, zastrupitve, astme, srčnega infarkta ali možganske kapi; gotovo je k temu pripomoglo tudi dejstvo, da je bil, kot navaja Plinij Mlajši, precej zajetne postave. Njegova smrt in dogodki, ki so ji botrovali, so bili in ostajajo predmet številnih razprav.⁸¹ Poročil o izbruhu in njegovih omemb je pri sodobnikih precej. Pogosto ga omenjajo pesniki (Stacij, Silij Italik, Valerij Flak, Marcial idr.). Zelo suho, skopo in neatraktivno ga zgolj omeni Tacit:⁸² “In potres je uničil velik del bo-

⁸¹ Nekaj najodmevnejših: Sigurdsson–Cashdollar–Sparks, 1982, zlasti 44–49; Bessonem 1969; Grisém 1980; Zirklem 1967; Murphy, 2004, 2–6.

⁸² Tacit, *Anali* 15, 22.

Historia naturalis, prva stran rokopis (vir: Bibliotheca Apostolica Vaticana, Mss Archivii Capituli Sancti Petri 131 0007 r1)

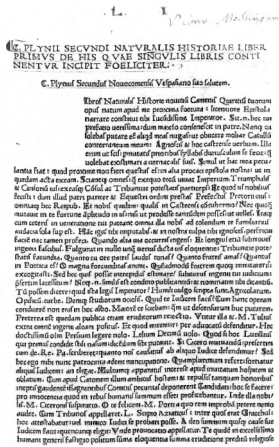
gato obljudenega kampanijskega mesta Pompeji ...” Malce natančnejši zapis najdemo pri Seneki, ki je skušal poiskati filozofsko utemeljitev in tolažbo za to naravno katastrofo.⁸³ Daleč najbolj dramatičen in slikovit opis samega dogodka, popolne zmede, ki je zajela pokrajine okoli Vezuva ob njegovem izbruhu, panične odzive prebivalstva in njegovo doživljanje te katastrofe, pa je podal Plinij Mlajši, ki je kot nadaljevanje pisma, v katerem je opisal učevo smrt⁸⁴ na željo svojega prijatelja zgodovinarja Tacita napisal še novo pismo,⁸⁵ v katerem je opisal dogodek, kakor ga je doživljal sam skupaj s svojo materjo.⁸⁶

⁸³ Seneka, *Naravoslovna vprašanja* 6, 1 in nasl.

⁸⁴ *Pisma* 6, 16.

⁸⁵ *Pisma* 6, 20.

⁸⁶ Podoben opis, kakor je Plinijev, le da izbruha l. 202 po Kr., najdemo pri grškem zgodovinarju Kasiju Dionu, ki mu je bil tudi sam priča in ga je opazoval iz Kapue.

Historia naturalis, inkunabula (Roma: Konrad Sweynheim und Arnold Pannartz, 1473) (vir: Münchener Digitalisierungszentrum)

Na poznavanje Plinija in njegovega dela so zelo vplivala nečakova pisma; poleg že omenjenega (6, 16), v katerem opisuje učjevo smrt, je pomembno tudi Plinijevo pismo Bebiju Makru (*Pisma* 3, 5), v katerem je predstavil učjev način življenja in dela ter kronološki katalog njegovih del. Plinij Mlajši strica idealizirano orisuje kot marljivega in pogumnega moža, patriota in pedantnega znanstvenika. Te navedbe dopolnjujejo tudi življenjepis, ki ga je napisal biograf Svetonij (ohranilo se je nekaj odlomkov), in nekatere avtobiografske navedbe v *Naravoslovju*.

Iz antičnih časov se ni ohranila nobena Plinijeva upodobitev. Vse, kar vemo o njegovi zunanosti, je nečakova omemba, da je bil precej korpulenten.⁸⁷ Obstaja le idealiziran dva metra visok kip iz 15. stoletja, ki ga je izdelal kipar Tomasso Rodari in ki danes krasi

⁸⁷ *Pisma* 6, 16 *amplitudo corporis*.

Plinij Starejši, kip na fasadi katedrale v Comu (vir: Wikipedia)

zunanost katedrale v Comu,⁸⁸ ter nekaj poznejših, srednjeveških iluminacij v rokopisih.⁸⁹

Bibliografija

AGAZZI, R. (2006): *Giulio Cesare stratega in Gallia*, Pavia, Gianni Iuculano Editore.

ASH, R. (2007): "The Wonderful World of Mucianus", *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 5 (suppl. 100), 1–17.

⁸⁸ Gl. Carey, 2003, 2. Plinij je upodobljen v družbi svojega nečaka, oba pa izstopata iz množice sicer krščanskih podob.

⁸⁹ Npr. Harleyjev rokopis (British Museum, Ms 2677), prav tako iz 15. stoletja. Gl. Wright, 1972, 162 in 276; Wright, 1976, 462–484, zlasti 466.

- AUBERT, J.-J. (1994): *Business Managers in Ancient Rome. A Social and Economic Study of Institores, 200 B.C. – A.D. 250*, Leiden, New York, Köln: Brill, (Columbia Studies in The Classical Tradition, 21).
- BALDWIN, B. (1995): “Pliny the Elder and Mucianus”, *Emerita*, 63, št. 2, 291–301.
- BARRETT, A. A. (1996): *Agrippina. Mother of Nero*, London, B T Batsford Ltd.
- BARTSCH, S., FREUDENBERG, K., LITTLEWOOD, C. (2017): *The Cambridge Companion to The Age of Nero*, Cambridge, Cambridge University Press.
- BEAGON, M. (1992): *Roman Nature: The Thought of Pliny the Elder*, Oxford, Clarendon Press (Oxford Classical Monographs).
- BECKER, A. (1992): *Rom und die Chatten*, Darmstadt, Selbstverlag der Hessischen Historischen Kommission und der Historischen Kommission für Hessen (Quellen und Forschungen zur hessischen Geschichte, 88).
- BESSONE, L. (1969): “Sulla morte di Plinio”, *Rivista di studi classici*, 166–179.
- BIANCHI BANDINELLI, R. (1971): *Rome, the Centre of Power. Roman Art to AD 200*. Translated from the French by Peter Green, London, Thames and Hudson (Arts of mankind, 15).
- BIANCHI, E. (1981): “Teratologia e geografia”, *Acme*, 34, 227–249.
- BIRLEY, A. R. (2005): *The Roman Government of Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- BLAGG, T. F. C., MILLETT, M., eds. (2002²): *The Early Roman Empire in the West*. Oxford, Oxbow, Books.
- BÖCKING, W. (2005⁵): *Die Römer am Niederrhein. Geschichte und Ausgrabungen*, Essen, Klartext.
- BÖCKING, W. (2005⁵): *Die Römer am Niederrhein. Geschichte und Ausgrabungen*, Essen, Klartext.

- BOWMAN, A., CHAMPLIN, E., LINTOTT, A. (1996): *The Cambridge Ancient History*. Vol. 10: *The Augustan Empire, 43 BC-AD 69*, Cambridge, Cambridge University Press (The Cambridge Ancient History 10).
- BRODERSEN, K. (1998): "Hanno 1", v: *Der Neue Pauly* 5, 155.
- BURR, V. (1955): *Tiberius Iulius Alexander*, Bonn, T. Habelt.
- CALDWELL, T. F. (2015): *The Career of Licinius Mucianus*. A thesis submitted in total fulfilment of the requirements of the degree of Maaster of Arts in History, Melbourne, School of Historical and Philosophical Studies.
- CAMILLE, J. (1920-1926): *Histoire de la Gaule*. 8 vol., Paris, Hachette.
- CAREY, S. (2003): *Pliny's Catalogue of Culture*, Oxford, Oxford University Press.
- CARPENTER, R. (1966): *Beyond the Pillars of Heracles. The Classical World Seen Through the Eyes of its Discoverers*, New York, DeLacorte Press.
- CARROLL, M. (2001): *Romans, Celts & Germans. The German provinces of Rome*, Gloucestershire, Tempus Publishing.
- CHEVALLIER, R. (1985): *Römische Provence. Die Provinz Gallia Narbonensis*, Luzern, Herrsching, Atlantis-Verlag (Edition Antike Welt, 2).
- CHILVER, G. E. F. (1941): *Cisalpine Gaul: Social and Economic History from 49 BC to the Death of Trajan*, Oxford, The Clarendon Press.
- CHRIST, K. (2009⁶): *Geschichte der römischen Kaiserzeit*. München, C. H. Beck.
- CHRISTOL, M. (2010): *Une histoire provinciale. La Gaule narbonnaise de la fin du IIe siècle av. J.-C. au IIIe siècle après J.-C.*, Paris, Publications de la Sorbonne.
- CIG - *Corpus Inscriptionum Graecarum*, ed. A. Böckh, Berlin, 1825-1877.

CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, ed. Th. Mommsen, Berlin 1862–.

CONTE, G. B. (2010): *Zgodovina latinske književnosti. Od začetkov do padca rimskega cesarstva*, Ljubljana, Modrijan.

D'ARMS, J. H. (2003): *Romans on the Bay of Naples*, edited by Fausto Zevi with a Preface by André Tchernia, Bari, Edipuglia.

DAOUD, Z. (2014): *Juba II roi, savant et mécène*, Rabat, Art-Dif Edition.

DE VOS, A., DE VOS, M. (1982): *Pompei, Ercolano, Stabia*, Roma, Bari, Editori Laterza.

DÉCRET, F., FANTAR, M. (2008): *L'Afrique du Nord dans l'antiquité. Histoire et civilisation des Origines au Ve siècle*, Paris, Payot (Bibliothèque historique Payot).

della CASA, A. (1982): "Plinio grammatico", v: *Plinio il Vecchio sotto il profilo storico e letterario: Atti del convegno di Como, 5/6/7 ottobre 1979 [e] atti della Tavola rotonda nella ricorrenza centenaria della morte di Plinio il Vecchio, Bologna, 16 dicembre 1979*, Como, Banca Briantea, 109–115.

DRACK, W., FELLMANN, R. (1988): *Die Römer in der Schweiz*, Stuttgart, Jona, Theiss, Raggi-Verlag (SG, Schweiz).

ECK, W. (1997): "P. Clodius Thrasea Paetus", v: *Der Neue Pauly* 3, 41 in nasl.

ECK, W., TOMASZ, G. (2003): "Licinius II 14 (C. L. Mucianus)", v: *Der Neue Pauly* 7, 176–177.

ELTON, H. (1996): *Frontiers of the Roman Empire*, London, B. T. Batsford Ltd, 44–51.

ELVER, K.-L. (2001): "Pompeius I 8", v: *Der Neue Pauly* 10, Stuttgart, Weimar, Metzler, 110.

ERDKAMP, P. (2007): *A Companion to the Roman Army*, Malden, Wiley-Blackwell (Blackwell Companions to the Ancient World).

- FAORO, D. (2015): *Praefectus, procurator, praeses: genesi delle cariche presidiali equestri nell'Alto Impero Romano*, Firenze, Monnier Università.
- FERDIÈRE, A. (1988): *Les campagnes en Gaule romaine (52 av. J.-C.-486 ap. J.-C.). Tome 1: Les hommes et l'environnement en Gaule rurale. Tome 2: Les techniques et les productions rurales en Gaule*, Paris, Éditions Errance (Collection des Hespérides).
- FERDIÈRE, A. (2005): *Les Gaules (provinces des Gaules et Germanie, provinces Alpines). IIe siècle av.-Ve siècle ap. J.-C.*, Paris, Armand Colin.
- FIELDS, N. (2009): *The Roman Army of the Principate 27 BC-AD 117*, Oxford, New York, Osprey Publishing.
- FRENCH, R., GREENAWAY, F. (1986): *Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder, his Sources and Influence*, London, Croom Helm.
- FÜNDLING, J., LEONHARDT, J. (2019): "Juba [2]", v: *Brill's New Pauly*, Antiquity volumes edited by Hubert Cancik and Helmuth Schneider, English Edition by Christine F. Salazar, Classical Tradition volumes edited by Manfred Landfester, English Edition by: Francis G. Gentry. Consulted online on 26 November 2019 http://dx.doi.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/10.1163/1574-9347_bnp_e529200.
- FURGER, A. idr. (2001): *Die Schweiz zur Zeit der Römer. Multikulturelles Kräftespiel im 1. bis 5. Jahrhundert*, v: *Archäologie und Kulturgeschichte der Schweiz* 3, Zürich, Neue Zürcher Zeitung.
- GALSTERER, H. (1976): *Herrschaft und Verwaltung im republikanischen Italien. Die Beziehungen Roms zu den Gemeinden vom Latinerfrieden 338 v. Chr. bis zum Bundesgenissenkrieg 91 v. Chr.*, München, Beck (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte, 68).
- GECHTER, M. (1979): "Die Anfänge des Niedergermanischen Limes", *Bonner Jahrbücher*, 179, 1-129.

- GEISER, M. (2007): *Personendarstellung bei Tacitus. Am Beispiel von Cn. Domitius Corbulo und Ser. Sulpicius Galba*, Remscheid, Gardez!-Verlag.
- GELZER, M. (1928): "Die lex Vatinia de Imperio Caesaris", *Hermes*, 63, 3, 113-137.
- GELZER, M. (1968): *Caesar: Politician and Statesman*, Harvard, Harvard University Press.
- GILL, C. (2003): "The School in the Roman Imperial Period", v: Inwood, B., *The Cambridge Companion to Stoics*, Cambridge, Cambridge University Press, 33-58.
- GOLDSWORTHY, A. (2016): *In the Name of Rome. The Men Who Won the Roman Empire*, Yale, Yale University Press (zlasti 11. poglavje: *Imperial Legate: Corbulo and Armenia*, 286-312).
- GOODMAN, M. (2003): *The Roman World 44 BC-AD 180*. London, New York, Routledge.
- GOULET, R. (2016): "Thrasea Paetus (P. Clodius)", v: Goulet, R., ed., *Dictionnaire des philosophes antiques*, 6, 1142-1146.
- GRANT, M. (1970): *Nero*, London, Weidenfeld and Nicholson.
- GRASSI, M. T. (1995): *La romanizzazione degli Insubri. Celti e Romani in Transpadana attraverso la documentazione storica ed archeologica*, Milano, Edizioni ET Milano.
- GRIFFIN, M. T. (2001): *Nero. The End of a Dynasty*, New York, Routledge, Taylor & Francis Group.
- GRISÉ, Y. (1980): "L'Illustre Morte de Pline le Naturaliste", *Revue des Etudes Latines*, 58, 338-343.
- GROS, P. (2008): *Gallia Narbonensis. Eine römische Provinz in Südfrankreich*, Mainz, Phillip von Zabern (Orbis Provinciarum; Zaberns Bildbände zur Archäologie; Sonderbände der Antiken Welt).
- HATT, J.-J. (1959): *Histoire de la Gaule romaine (120 avant J.-C.-451 après J.-C.). Colonisation ou colonialisme?* Préface de Jérôme Carcopino, Paris, Payot.

- HEALY, J. F. (1988): "The Language and Style of Pliny the Elder", *Filologia e Forme Letterarie: Studi offerti a Francesco della Corte*, Urbino, Università di Urbino, 1-24.
- HEALY, J. F. (1999): *Pliny The Elder on Science and Technology*, Oxford, Oxford University Press.
- HINZ, H. (1976⁶): *Xanten zur Römerzeit*, Xanten, Dombuchhandlung.
- HORN, H. G., Hrsg. (1987): *Die Römer in Nordrhein-Westfalen*, Stuttgart, Konrad Theiss.
- HUGONOT, C. (2006): *Rome en Afrique. De la chute de Carthage aux débuts de la conquête arabe*, Paris, Flammarion.
- IGRRP – *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes*, ed. R. Cagnat, Paris, 1901-1927.
- JOHNE, K.-P. (2006): *Die Römer an der Elbe. Das Stromgebiet der Elbe im geographischen Weltbild und im politischen Bewusstsein der griechisch-römischen Antike*, Berlin, Akademie-Verlag.
- JONES, B. W. (1984): *The Emperor Titus*, London, Croom Helm, New-York, St. Martin's Press.
- KEPPIE, L. (2005): *The Making of Roman Army. From Republic to Empire*, London, Routledge.
- KLEE, M. (2013): *Germania Superior. Eine römische Provinz in Frankreich, Deutschland und der Schweiz*, Regensburg, Friedrich Pustet, 2013.
- KLEIJN-EIJKELESTAM, G. de (2013): "C. Licinius Mucianus, Vespasian's Co-ruler in Rome", *Mnemosyne*, 66, št. 3, 433-459.
- KOŁODKO, P. (2012): "The Powers and Significance of the Prefect of the 'Vigiles' ('praefectus vigilum') in Ancient Rome", *Zestyty Prawnicze*, 12, št. 4, 199-214.
- KÖNIG, R., WINKLER, G. (1979): *Leben und Werk eines antiken Naturforschers. Anlässlich der Wiederkehr seines Todes beim Ausbruch des Vesuv am 25. August n. Chr.*, München, Heimeran Verlag.

- KRÜGER, J. (2012): *Nero. Der römische Kaiser und seine Zeit*, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag.
- LE BOHEC, Y. (2013²): *Histoire d'Afrique romaine. 146 avant J.-C. - 439 après J.-C.*, Paris, Picard (Antiquité/Synthèses, 9).
- LEVICK, B. (2003): *Vespasian*, London, New York, Routledge.
- LONG, A. A. (2005): "Roman Philosophy", v: Sedley, D.: *The Cambridge Companion to Greek and Roman Philosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, 184-210.
- MAIER, B. (2012): *Geschichte und Kultur der Kelten*, München, C. H. Beck (Handbuch der Altertumswissenschaft, 3, 10).
- MALITZ, J. (1999): *Nero*, München, Beck (C.H. Beck Wissen in der Beck'schen Reihe; 2105).
- MANTON, L. (1988): *Roman North Africa*, London, Seaby.
- MAXFIELD, V. A (1981): *The Military Decorations of the Roman Army*, Berkeley, Los Angeles, University of California Press.
- MAXWELL-STUART, P. G. (1995): *Studies in the career of Pliny the Elder and the composition of his "Naturalis historia"*, Thesis, St. Andrews, University of St Andrews.
- MEHL, A. (1979): "Kaiser Claudius und der Feldherr Corbulo bei Tacitus und Cassius Dio" *Hermes*, 107, 220-239.
- MOMMSEN, T. (1872): *Corpus inscriptionum Latinarum: Inscriptiones Galliae Cisalpinae Latinae. Pars prior: Inscriptiones regionis Italiae decimae comprehendens. Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae edidit Theodorus Mommsen*, Berolini, G. Reimer.
- MÜLLER, M., SCHALLES, H.-J., ZIELING N., Hrsg. (2008): *Colonia Ulpia Traiana. Xanten und sein Umland in römischer Zeit*, Mainz, Zabern.
- MURPHY, T. (2004): *Pliny the Elder's Natural History. The Empire in the Encyclopedia*, Oxford, Oxford University Press.

- N. N. (1976): "Bataver", v: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 2, 90-91.
- N. N. (1996): "Alexander 18", v: *Der Neue Pauly* 1, 477-478.
- N. N. (2006): "Tiberius Iulius Alexander", v: *Encyclopedia Judaica*, 19, 716-717.
- NEUMANN, G. (1981): "Chatten", v: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 4, 377-391.
- NEUMANN, G. (1981): "Chauken", v: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 4, 393-413.
- NICOLS, J. (2014): *Civic Patronage in the Roman Empire*, Leiden, Brill Academic Publishers (Mnemosyne Supplements - History and Archaeology of Classical Antiquity, 365).
- NORDEN, E. (1898, 1909): *Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert vor Christ bis in die Zeit der Renaissance*, 2 Bd., Leipzig (1898 - I; 1909 - II).
- OGIS - *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae*, ed. W. Dittenberger, Leipzig 1903-1905.
- PARSLOW, C. C. (1998): *Rediscovering Antiquity. Karl Weber and the Excavation of Herculaneum, Pompeii, and Stabiae*, Cambridge, New York, Melbourne, Cambridge University Press.
- PEYRE, C. (1979): *La Cisalpine Gauloise du IIIe au Ier siècle avant J.-C.*, Paris, Presses de l'école normale supérieure (Études d'histoire et archéologie, 1).
- PFEIFFER, S. (2009): *Die Zeit der Flavier. Vespasian - Titus - Domitian*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- PFLAUM, H.-G. (1960-1961, 1982): *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, 4 tom., Paris, P. Geuthner, (Bibliothèque archéologique et historique (Institut Français d'Archéologie de Beyrouth; 57). *Supplement*, Paris, P. Geuthner, 1982 (Bibliothèque archéologique et historique (Institut Français d'Archéologie du Proche-Orient-Damas-Amman; 112)).

- RAINBIRD, J. S. (1986): "The Fire Stations of Imperial Rome", *Papers of the British School at Rome*, 54, 147-169.
- RAVEN, S. (1993³): *Rome in Africa*, London, New York, Routledge.
- REYDAMS-SCHILS, G. (2016): "Stoicism in Rome", v: Sellars, J., *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*, London; New York, Taylor and Francis, Routledge, 44-62.
- REYNOLDS, J. (1986): "The Elder Pliny and his Times", v: French, R., Greenaway, F., *Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder, his Sources and Influence*, London, Croom Helm, 1-10.
- REYNOLDS, P. K. B. (1996): *The vigiles of Imperial Rome*, Chicago, Ars, 1996.
- RIBBECK, O. (1892): *Geschichte der Römischen Dichtung. III: Dichtung der Kaiserherrschaft*, Stuttgart, J. G. Cotta'schen Buchhandlung Nachfolger.
- RIBBECK, O. (1897): *Scaenicae Romanorum poesis fragmenta. Teritiis curis. Vol. I.: Tragicorum fragmenta*, Leipzig (Lipsiae), B. G. Teubner.
- RIVET, A. L. F. (1988): *Gallia Narbonensis. With a chapter on Alpes Maritimae. Southern France in Roman times*, London, B. T. Batsford (The provinces of the Roman Empire).
- ROBINSON, O. F. (1992): *Ancient Rome. City Planning and Administration*, London, New York, Routledge.
- ROHDE, D., SCHNEIDER, H. m Hrsg. (2006): *Hessen in der Antike. Die Chatten vom Zeitalter der Römer bis zur Alltagskultur der Gegenwart*, Kassel, Euregio-Verlag.
- ROLLER, D. W. (2003): *The World of Juba II and Kleopatra Selene. Royal Scholarship on Rome's African Frontier*, London, New York, Routledge.
- RONCAGLIA, C. E. (2018): *Northern Italy in the Roman World. From the Bronze Age to Late Antiquity*, Baltimore, Johns Hopkins University Press.

- ROYMANS, N. (2004): *Ethnic Identity and Imperial Power. The Batavians in the Early Roman Empire*, Amsterdam, Amsterdam University Press (Amsterdam Archaeological Studies, 10).
- RUDICH, V. (2005): *Political Dissidence Under Nero. The Price of Dissimulation*, London, New York, Routledge, Taylor & Francis.
- RUFFINIÈRE DU PREY, P. de la (1994): *The Villas of Pliny from Antiquity to Posterity*, Chicago, University of Chicago Press, 1994.
- SABLAYROLLES, R. (1996): *Libertinus miles. Les cohortes de vigiles*, [Rome], École française de Rome (Collection de l'École française de Rome, 224).
- SADDINGTON, D. (1996): "The relationship between holding office in a municipium or colonia and the militia equestris in the early principate", *Athenaeum*, 84, 157-181.
- SALLMANN, K. (2000): "Plinius [1] P. Secundus, C. (der Ältere)", v: *Der Neue Pauly* 9, herausgegeben von Hubert Cancik und Helmut Schneider. Stuttgart, Weimar, Metzler, 1135-1141.
- SALLMANN, K. G. (1971): *Die Geographie des älteren Plinius in ihrem Verhältnis zu Varro. Versuch einer Quellenanalyse*, Berlin, New York, Walter de Gruyter.
- SANDBACH, F. H. (1994): *The Stoics*, London, Gerald Duckworth & Co. Ltd.
- SCHÄFER, C. (1998): *Spitzenmanagement in Republik und Kaiserzeit. Die Prokuratoren von Privatpersonen im Imperium Romanum vom 2. Jahrhundert v. Chr. bis zum 3. Jahrhundert n. Chr.*, St. Katharinen, Scripta-Mercaturae-Verlag.
- SCHÖNBERGER, H. (1985): "Die röm. Truppenlager der frühen und mittleren Kaiserzeit zwischen Nordsee und Inn", *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 66, 321-495.
- SCULLARD, H. H. (2014): *From the Gracchi to Nero. A History of Rome From 133 B. C. to A. D. 68*, London, New York, Routledge.

- SHERWIN-WHITE, A. N. (1973): *The Roman Citizenship*, Oxford, Oxford University Press.
- SHOTTER, D. (2005): *Nero*. London, Routledge, Taylor-Francis (Lancaster pamphlets).
- SIGURDSONN, H., CASHDOLLAR, S., SPARKS, S. R. J. (1982): "The Eruption of Vesuvius in A. D. 79: Reconstruction from Historical and Volcanological Evidence", *American Journal of Archeology*, 86, 39-51.
- SLOFSTRA, J. (2002): "Batavians and Romans on the Lower Rhine: The Romanisation of a frontier area", *Archaeological Dialogues*, 9, št. 1, 16-38.
- SOUTHERN, P. (2006): *The Roman Army. A Social and Institutional History*, Santa Barbara, Denver, Oxford, ABC-CLIO.
- SOUTHERN, P. (2013): *Domitian: tragic tyrant*, London, New York, Routledge.
- STEIN, A. (1950): *Die Praefekten von Aegypten in der roemischen Kaiserzeit*, Bern, A. Francke (Dissertationes Bernenses, 1).
- STROBEL, K. (1986): "Der Aufstand des L. Antonius Saturninus und der sogenannte zweite Chattenkrieg Domitians", *Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik*, 1, 203-220.
- STROBEL, K. (1987): "Anmerkungen zur Geschichte der Bataverkohorten in der hohen Kaiserzeit", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 70, 271-292.
- STROBEL, K. (1987): "Der Chattenkrieg Domitians", *Germania*, 65, 423-452.
- STRUNK, T. E. (2010): "Saving the life of a foolish poet: Tacitus on Marcus Lepidus, Thrasea Paetus, and political action under the principate", *Syllecta Classica*, 21, 119-139.
- SYME, R. (1958): *Tacitus I-II*, Oxford, Clarendon Press.
- SYME, R. (1969): "Pliny the Procurator", *Harvard Studies in Classical Philology*, 73, 201-236.

- SYME, R. (1979–1991): *The Roman Papers of Sir Ronald Syme*, ed. A. R. Birley, 7 vols., Oxford, Clarendon Press.
- SYME, R. (1984): *Roman Papers III*, edited by Antohy R. Birley, Oxford, Clarendon Press
- TAYLOR, D. (2016): *Roman Empire at War. A Compendium of Roman Battles from 31 B.C. to A.D. 565*, Barnsley, Pen & Sword Military.
- THOMAS F. (1999): *Die Römer in Deutschland*, Stuttgart, Konrad Theiss Verlag.
- TILMANN, B., WILLEMS, W. J. H. (1995): *Die römische Reichsgrenze von der Mosel bis zur Nordseeküste*, Stuttgart, Theiss.
- TODD, M. (2004): *The Early Germans*, Oxford idr., Blackwell Publishing.
- TUFI, S. R. (2012): *Archeologia delle province romane*, Roma, Carocci editore.
- VITTINGHOFF, F. (1951): *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus*, Wiesbaden, in Kommission b. Franz Steiner (Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und sozialwiss. Klasse, 14).
- von ALBRECHT, M., SCHMELING, G. L. (1997): *A history of Roman literature: from Livius Andronicus to Boethius : with special regard to its influence on world literature*. Vol. 1 translated with the assistance of Frances and Kevin Newman; vol. 2 translated with the assistance of Ruth R. Caston and Francis R. Schwartz, Leiden, Brill.
- WAMSER, L. (2000): *Die Römer zwischen Alpen und Nordmeer: zivilisatorisches Erbe einer europäischen Militärmacht*, Katalog-Handbuch zur Landesausstellung des Freistaates Bayern, Rosenheim 2000. Herausgegeben von Ludwig Wamser; in Zusammenarbeit mit Christof Flügel and Bernward Ziegeus, Mainz, P. von Zabern.
- WILLEMS, W. J. H. (1981): "Romans and Batavians. A Regional Study in the Dutch Eastern Area I", *Berichten van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek*, 31, 7–217.

WILLEMS, W. J. H. (1984): "Romans and Batavians. A Regional Study in the Dutch Eastern Area II", *Berichten van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek*, 34, 39–331.

WILLIAMS, J. H. C. (2001): *Beyond the Rubicon. Romans and Gauls in Republican Italy*, Oxford, Oxford University Press (Oxford Classical Monographs).

WILLIAMSON, C. (2005): *The Laws of the Roman People. Public Law in the Expansion and Decline of the Roman Republic*, Ann Arbor, Michigan, The University of Michigan Press.

WRIGHT, C. E. (1972): *Fontes Harleiani: A Study of the Sources of the Harleian Collection of Manuscripts in the British Museum*, London, British Museum.

WRIGHT, C. E. (1976): "Manuscripts of Italian Provenance in the Harleian Collection in the British Museum: Their Sources, Associations and Channels of Acquisition", v: Clough, C. H., ed.: *Cultural Aspects of the Italian Renaissance. Essays in Honour of Paul Oskar Kristeller*, Manchester, Manchester University Press.

ZIRKLE, C. (1967): "The Death of C. Plinius Secundus AD 23–79", *Isis*, 58, 553–559.

ZISSOS, A., ed. (2016): *A Companion to the Flavian Age of Imperial Rome*, Chichester, UK, Malden, MA, Wiley Blackwell.